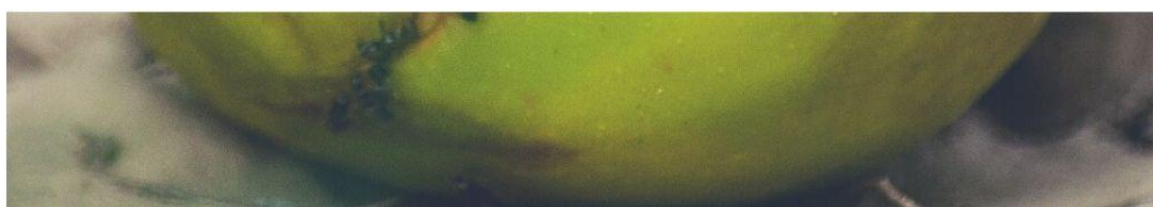

ЗБІРКА З 25-ТИ ЕСЕ

ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

у 2000–2018 роках

Не розуміючи причин корупції, не варто і братися за її подолання. Саме тому одним із перших завдань, яке я поставив перед студентами курсу сертифікатної програми «Правові засади та інституційні механізми запобігання корупції» «Антикорупційних міждисциплінарних студій» Національного університету «Києво-Могилянська академія» (а це, за незначними винятками, не звичайні студенти-магістри, а люди з вищою освітою, дехто навіть з науковим ступенем, значним професійним і життєвим досвідом), було підготувати есе на тему: «Причини корупції в Україні у 2000–2018 роках: рейтинг від основних до другорядних, обґрунтування».

Питання не просте, звісно. Потрібне розуміння того, що є загальні причини корупції, а є причини корупції в окремих сферах життєдіяльності суспільства, є свої причини дрібної побутової корупції, а є причини корупції як елементу олігархічної системи чи системи організованої злочинності.

Одні студенти під час підготовки есе шукали підказки в інтернеті, інші – в книжках і наукових статтях, треті – стиснули голову долонями і спробували знайти власні відповіді... У будь-якому випадку кожному зі студентів довелось підключити для написання есе не лише інтелект, а й волю та емоції. Я вдячний студентам за старанність і сподіваюсь, що до їхніх відповідей, збережених на цій сторінці сайту ЦППР, будуть звертатися зацікавлені дослідники проблеми корупції – аж поки ця проблема остаточно не щезне. Скоріше б.

Професор Микола Хавронюк

1. ОЛЕКСАНДР САЛІЖЕНКО

Перед тим, як писати есе на задану тему, я вирішив провести [невелике опитування серед моїх друзів у Facebook](#). У підсумку отримав 110 відповідей із пріоритезацією на першочергові та другорядні причини корупції. Опитування, звісно, не репрезентативне, однак цікаве і водночас має несподівані відповіді, своїми думками, адже ними ділились журналісти, помічники депутатів, активісти, підприємці та дослідники.

В першу чергу, з того, що здивувало – першочерговими причинами корупції окремі люди називають гени, менталітет і погане виховання. Якщо узагальнити результати відповіді, то найбільше першочерговими причинами корупції люди називають безкарність і усталені традиції. «Згадай Сковороду: «Всякому рот дере ложка суха, хто ж є на світі, щоб був без гріха», «Не підмажеш – не поїдеш», – цитує колега Сковороду у своїй відповіді.

На другому місці – спадщина радянських часів і бюрократичної системи управління, яка залишилась нам у спадок та відсутність державницької традиції: «Відсутність власної Республіки, коли держава сприймається не як колгосп чи завод, із якого гріх щось не стирити додому, а власної спільної справи. «Тащи с завода каждый гвоздь – Ты здесь хозяин, а не гость!», – це я почув приказку від тата однокласника, який працював інженером і був дуже освіченою інтелігентною людиною. У ті часи тотального дефіциту, навіть маючи гроші, купити щось якісне було неможливо, якщо не «по блату».

Після цього йдуть особиста вигода громадян, які хочуть вирішити швидко певні питання, складна бюрократична система та олігархія, яка вийшла з 90-х і послуговується лише корупційними механізмами для вирішення питань.

Серед другорядних, люди виділяють кумівство, низьку правову культуру суспільства, меншовартість і навіть комплекси, які люди намагаються компенсувати завдяки матеріальним благам.

Крім того, у відповідях пропонуються дві моделі до боротьби з корупцією: «Перша – авторитарна – з опертям на жорстку політичну волю та зелене світло для силовиків, яке часто виводить цю боротьбу за межу прав та свобод людини. Найяскравіший приклад Сингапур, більш близький Білорусь. Друга модель – інституціональна. Незалежність судів, силовиків, регуляторів та медіа. Для цього потрібна нормативна база та невтручання влади в діяльність інституцій. Захід нас веде по другому шляху. Однак, всі інституції повністю керовані (НАБУ, САП, НАЗК, ДБР, ВАСК). Суспільство вимагає першого шляху, який не можливий при владі залежній від олігарха».

На мою думку, першочерговими причинами корупції в Україні в проміжку 2000-2019 років – це комплексний слабкий інституційний рівень держави. Коли старі радянські держструктури вже не працювали, а новостворених або не було, або ж вони були тільки як ерзац-проекти.

Слабкість законодавчої системи, ручне управління правоохоронними органами та судами, зумовлювало гравців діяти неформально, в обхід офіційних правил та норм. Крім того, корупція на той час мала характер централізованої системи, а керівництво держави і владна еліта була задіяні у колосальних корупційних оборудках та махінаціях. За часів Кучми корупцію вважали культурною та історичною проблемою, антикорупційні заходи підпорядковувались Президенту і часто використовували як інструмент політичного переслідування.

Для прикладу варто згадати экс-прем'єр-міністра Павла Лазаренка, в якого були всі шанси стати наступним після Леоніда Кучми Президентом України, але жадібність та корупція зруйнували його політичну кар'єру¹.

Важко і, мабуть, зовсім некоректно виокремлювати якийсь один основний фактор серед причин корупції, адже це складне і багатовимірне явище. Однак, на мою думку, відсутність політичної волі серед керівників держави у ці роки була ключовою. Топ-корупція задавала темп і масштаб для решти політиків, чиновників, суддів, працівників правоохоронних органів та громадян.

¹ «Американська сага Павла Лазаренка». Сергій Лещенко – <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/09/13/6972637/>

² «Межигір'я»: рай для Януковича – <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/17/4941683/>

Бюрократична машина держави із системою кругової поруки не могла діяти інакше, ніж скажімо Президент Віктор Янукович. Саме йому вдалось побудувати при мовчазній згоді усіх державних інституцій та держорганів найяскравіший та наймасштабніший корупційний експонат – резиденцію у Межигір'ї із власною протиповітряною обороною, «хонкою», дебаркадером, зоопарком, колекцією раритетних авто, низкою антикваріату і золотим батонем².

В ці часи не було і специфічних правил в різних сферах. Український парламент був лише інструментом в руках Президента та голови його адміністрації для того, щоб ухвалювати потрібні рішення. Тут ми можемо згадати, як за часів президентства Віктора Януковича помахом руки Михайла Чечетова народні депутати більшості ухвалювали необхідні владі законопроекти. А для того, щоб мати свою більшість у парламенті, Віктор Янукович і регіонали внесли зміни до виборчого законодавства та запровадили змішану виборчу систему з мажоритаркою, яка давала можливість завести своїх нардепів-мажоритарників. Згодом ми переконались, що мажоритарка в Україні, на жаль, немає нічого спільного із європейськими прикладом Великобританії чи Франції, а є квінтесенцією політичної корупції – з дитячими та спортивними майданчиками, поштовими скриньками, продуктовими пакетами з гречкою і грошовим підкупом виборців³.

Крім того, змішана виборча система створювала додаткову нерівність і дозволяла політикам обійти систему – пройти до парламенту одноосібно по мажоритарці, а згодом у парламенті утворити депутатську групу своєї політичної партії, яка матиме питому вагу великої фракції. Наприклад, як це було з групою мажоритарників «Партія Відродження»⁴.

Окрім відсутності політичної волі та спеціальних правил, на мою думку, йдуть інші причини – відсутність державних та незалежних антикорупційних органів, залежність судової та правоохоронної системи від політичної кон'юнктури в державі, складні бюрократичні процедури та зарегульованість, відсутність достатнього рівня громадянської освіти серед населення.

Найменш значними, як на мене, є неформальні правила. Антропологічний підхід у дослідженні корупції, який фокусується на культурі, моралі, історії та традиціях, на мою думку, має другорядне значення. Люди у своїх вчинках керуються переважно раціональними мотивами, а не ірраціональними, тому вони розуміють причинно-наслідкові зв'язки і, відповідно, що корупція – це злочин за яке має бути покарання. Це яскраво підтверджують, наприклад, наші громадяни, які переїжджають скажімо до скандинавських країн, там вони дотримуються усіх усталених норм, адже там чітко діє невідворотність відповідальності за порушення правил. Тому першочерговими у їхній поведінці розуміння покарання за порушення, а не важливість корупційних традицій чи існування системи «подарунків» і «подяк».

2. ЯРОСЛАВ МАЛИК

Корупція – доволі поширене явище в усьому світі. Україна, на жаль, не стала виключенням.

Причини корупції в Україні існують різні. Більшість причин є взаємопов'язаними між собою. Дуже цікаво знайомитись з дослідженнями, в яких визначаються кардинально різні причини, а також інколи з неадекватним їх рейтингом впливу на корупціогенну ситуацію в країні в цілому.

Хоч і тема обмежує нас у часових межах, ми все ж не можемо не згадати і про попередні десятиліття та навіть століття у дослідженні цього питання.

Моя особиста думка, полягає в тому, що не можливо знайти основні причини корупції на початку ХХІ століття, не розглянувши і попередні періоди становлення України, оскільки

³ «Сім гріхів мажоритарки» – <https://www.chesno.org/post/129/>

⁴ Угрупування "позитивних справ": як українізувалися екс-регіонали – <https://vybory.pravda.com.ua/files/graph/vidrohdennya/>

наша країна мала доволі цікаву і насичену історію, що і зумовлювало багато різних факторів розвитку та її становлення як держави, зокрема і розвиток корупції та її причини.

З моменту незалежності держави відразу прослідковується початок прояву корупційних чинників в Україні. На мою думку, дуже гарно відображає період після розпаду совєцького союзу, коли зароджувалась корупція в незалежній Україні, – фільм новозеландського режисера Ендрю Нікола⁵, в головній ролі з Ніколасом Кейджем – «Збройний барон» (Lord of War). В даному фільмі показово ілюструється корупція в оборонній сфері України, коли безконтрольно продавалась зброя, військова техніка і все за відкати за кордон. Фільм художній, але складає уявлення про Україну у всього світу.

Проблема корупції України зародилась з її незалежністю. При відсутності ефективного контролю в країні криміногенна ситуація постійно погіршувалась, що і обумовлювало низький соціальний рівень громадян.

Криміногенний чинник напряму пов'язаний зі слабким державотворенням. Така ситуація була зумовлена приходом до влади «нових сил», які ще вчора були комуністами займавши високі пости в квазідержаві, а сьогодні, з новими гаслами, вже стали соціал-демократами.⁶

Чому звинувачую совєцьких? Та саме тому, що за цього утворення було маргіналізовано значну кількість суспільства, думаючи еліти знищено⁷, а комусь доводилось доживати віку в ГУЛАГу⁸.

Але не будемо заглиблюватись так далеко в історію, а повернемося до наших 2000-х. Початок цього десятиліття знаменувався для України різними подіями, які собою і провокували збільшення рівня корупції.

На початку 2000-х в Україні був керманичем Леонід Кучма.⁹ Саме такий термін вживається, оскільки багато президентів плутали свої функції і забували, що вони не одноосібні управителі, а влада в державі поділяється на три гілки.

Вже в 2000 році Україну сколихнула новина про смерть журналіста Георгія Гонгадзе. Здавалось би, що тут пов'язаного з корупцією, але ж журналіст загинув після того коли повноцінно почав користуватись своїм правом на свободу слова. Саме Гонгадзе, один з перших, почав говорити про «брудну білизну» правлячого тоді політикуму.

Саме в ці роки починаються акції «Кучму геть!».

Саме в ті роки, роки зменшення беззаконня, оскільки все, що не так лежало прибиралось до потрібних рук, тобто почав вводитись лозунг «Якщо не можливо побороти злочинність, її потрібно очолити» (нажаль не знаю кому належить авторство цього вислову). Саме в цей час і створились перші олігархічні клани, які і по сьогодні толерують корупцію і не дають країні розвиватись.

Цю низку проблем і причин корупції можна описувати більше і довше, але головне необхідно зазначити, що більшість з них взаємопов'язані, породжують і підтримують одна одну.

Підсумовуючи щодо питання причин корупції, згідно моєї думки, першою буде – це відсутність політичної волі, натомість наявність великої толерантності до корупції серед перших осіб держави.

На друге місце, потрібно б віднести низький рівень розвиненості громадян, толерування корупції ними, розвиток її, а часом створення образу непомічання корупційних випадків.

⁵ https://www.imdb.com/title/tt0399295/?ref_=nv_sr_srgs_0

⁶ http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kravchuk_L_M
https://www.ukrinform.ua/authors/leonid_kravchuk.html

⁷ <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yuriy-dmytriiev-i-memorial-sandarmoh>

⁸ <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=53>

⁹ http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kuchma_L

Ці причини, можна віднести до глобальних і основних. А до другорядних, можна було б віднести низку таких, як низький соціальний рівень забезпечення, наявність високих корупційних ризиків через не досконале законодавство, совєцьке виховання (щодо матеріальної «вдячності» за ту роботу, яка повинна виконуватись без будь-яких «подяк» від громадянина), низький рівень культури та обізнаності тощо.

Станом на сьогодні можна бачити позитивні зрушення в питанні зменшення корупціогенної ситуації в країні, які повинні продовжуватись і надалі. Я вірю, що найближчим часом вдасться зменшити рівень корупції в Україні, тим самим покращивши рівень життя громадян.

3. АНТОН БОНДАР

Я відчуваю, що краще за Макса Бадера та деяких однокурсників я не проранжую причини корупції, тому зупинюсь на одній, яка, на мою думку, є найважливішою. А саме, на комунізмі і радянській спадщині, які породили свідомість невільної людини.

Ми не раз чули теорію, що як тільки в Україні залишаться народжені лише після 1991 року – наступить царство небесне на землі. Впевнений, що цієї умови недостатньо. Не було ніякого прокляття на народжених в «СРСР», від якого застраховані новонароджені. Всі біди совку в наших мозках. Ми не народжуємося відірваними від світу. Велика частка наших особистостей була всотана в дитинстві від нашого оточення. В основному – від батьків і дідусів з бабцями. Усі ми є представниками «меметичних націй», тобто спільнот людей, що мають спільні ідеї/травми/звички/пам'ять. Одну з таких націй намагався створити «СРСР». Експеримент став настільки успішним, що ця «меметична нація» з перевернутим світоглядом буде з нами жити ще деяких час. В цьому плані мені подобається історія Мойсея та вигнання іудеїв з Єгипту. Не могли вони знайти свою землю обітовану доти, доки не очистились від рабських звичок, ідей, травм, пам'яті, та, врешті-решт, свідомості.

Корупція – наслідок всього подвійного, що було за совєтів. А за совєтів подвійним було майже все суспільне життя. Будували соціалізм/комунізм чи щиро бажали, щоб відчепились зі своїм марксизмом-ленінізмом? Ненавиділи імперіалістичний/капіталістичний світ чи мріяли так «загнивати»? Може керувались моральним кодексом будівельника комунізму у повсякденні?

Що означає «блат» або «по-блату»? Це і є квінтесенція побутової корупції. «Ти мені, я тобі...» «Послуга за послугу...». Наше покоління знає про це від батьків. Навіть через батьківські «рожеві окуляри молодості» це виглядає огидно, жахливо, неприпустимо. І це тільки поверхневий шар. Можна сказати – легка пінка.

А в основі, в глибині – власність. Совєти спотворили поняття власності. Придумали якісь дивацькі терміни на кшталт соціалістичної, колективної чи особистої власності.

Як було від прадавніх давен, – так і залишилось, – власність робить людину вільною. І навпаки, якщо людина немає власності, – вона сама є власністю. Є підозри, що саме такого результату і бажали батьки-засновники-будівельники комуністичного раю.

Людина невільна, людина, яка позбавлена навіть права мати приватну власність, людина, яка вихована в парадигмі «все навколо колгоспне, – все навколо нічисте – все навколо моє» чудово «вписалась» у «прихватизацію» та інший «безлад первинного накопичення» на корупційних засадах розвинутого соціалізму.

В який такий чарівний спосіб норма суспільної моралі, що закарбована декількома поколіннями, має зникнути? Тим більше, що за перші двадцять років нашої незалежності ця спадщина була «розвинута та просунута» поколінням капіталістів 90-х, – сьогоднішніх олігархів. На решті суспільства це позначилось ще гірше, – люмпенізацією та пошуками щастя у минулому, у хворобливих фантазіях на тему ковбаси по 2,20 та соціальної справедливості. Слід зазначити, що в такому стійкому негативному відношенні суспільства до багатіїв-олігархів як до батьків-засновників-акціонерів корупційної влади, – є і позитивний момент. Адже наше суспільство, на відміну від московитського, вже унормувало неприйняття корупції у верхах. Те ж саме можна сказати і про російську традицію «кормлення». Сьогодні немає у нас такого відвертого структурного збору корупційної данини, як це було в справі, наприклад, «податкових майданчиків Клименка».

На жаль, із толерантністю до корупції внизу все набагато гірше. На побутовому корупційному шарі відносин із паспортистами, лікарями, даїшниками – як тут справи? Що змінилось у порівнянні із совком? Погіршилось? Покращилось?

Зміни були. Але очевидним є те, що ці зміни не мають відношення до категорій погіршення чи покращення. Це є просто зміни пріоритетів чи, як хочете, своєрідна актуалізація корупції. Були у моді в 70-ті ЖЕКівські сантехніки із «трюшками». А у 90-ті роки актуальними стали ОВІРівські паспортистки зі 100 баксами за термінове оформлення закордонного паспорту. Змінились розцінки у хірургів, а в стоматологів вони просто зникли внаслідок їх повного виходу з «сірої зони» поліклінічних відділень та переходу у приватні клініки. Даїшники і збирання прокурорами податі з бізнесу зникли як явище, а їх місце подекуди заповнюється іншими. Бо часто підприємець обирає легший шлях.

Совок ще довго не відпустить. Не відпустить доки суспільство не буде складатись переважно з вільних людей. Свобода – це відчуття її меж. «Моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого». Так кажуть американці. З огляду на те, як вони живуть у своєму суспільстві – вони і думають так само. Межі свободи – тягар відповідальності за контроль цих меж. Вільна людина – людина, що відповідальна за себе. Раб не відповідає за себе. За нього відповідає його власник.

Коли ж наша людина замислиться над тим, де межі її власної свободи? Де межі свободи лікаря, який пропонує заплатити йому за операцію. Пропонує заплатити вдруге, бо вперше наша людина заплатила через податки-бюджет-зарплату лікаря. Адекватна поведінка вільної людини означає, що людина чітко розділяє питання власності і бачить, коли її власність йде на благо суспільства на підставі суспільної угоди, а коли йде проти інтересів суспільства, в інтересах двох сторін нелегальної, позасуспільної, угоди. Вільна людина – вільне від корупції суспільство.

4. ЄВГЕНІЯ ВАСИЛЬЧЕНКО

Багато з існуючих причин корупції в Україні, не є унікальними та співпадають з уявленнями іноземних дослідників про причини, які провокують виникнення і розвиток корупції у світі: низький рівень економічного розвитку (бідніші країни, часто є більш корумпованими); роздутий державний апарат із неналежним фінансовим забезпеченням (дуже низькими зарплатами); типи політичного режиму; розгалужена система нормативно-правових актів та ін.

Нижче я хочу навести ті причини, які, на мою думку, стали головними чинниками виникнення корупції в Україні. Однією з головних причин корупції в Україні є **олігархат**. Це явище призводить до виникнення низки інших, другорядних, причин корупції.

Олігархат розповсюдив свій вплив майже в усі напрямки діяльності країни і має владу над багатьма державними інституціями. Олігархи фінансують політичні партії (або окремих депутатів) і таким чином “купають” собі певний інструмент впливу в країні. Олігархи навіть мають можливість блокувати впровадження реформ, звісно якщо ці реформи суперечать бізнес-інтересам та заважають збільшенню статків олігарха. Саме олігархи залучені у прийняття ключових рішень щодо внесення змін у законодавство, розподіл бюджетних коштів, розподіл державного фінансування на закупівлі, зміни податкових норм і правил, пріоритети для інвестування та багато іншого. Олігархат отримує державні пільги та привілеї під свої проекти, або субвенції під певну галузь, створює неконкурентні умови для ведення бізнесу (монополізує якусь галузь), знаходить можливості для виведення коштів, і в результаті ми бачимо слабку економіку та зниження інвестиційної привабливості країни. Інколи складається враження, що не президент і не парламент керують державою, а саме олігархи. Депутати, в свою чергу, просто надають певного роду політичний супровід олігархам і забезпечують отримання потрібних рішень (які часто є дискримінаційними по відношенню до громадян та країни). І ми вже не дивуємося, коли чуємо, що в одних руках зосереджено десятки активів – від енергетичних і страхових компаній, до транспортного бізнесу та гірничо-металургійних комплексів. На додаток до всього перерахованого – захоплений медіапростір. Телеканали – це просто ще один інструмент впливу та політичної маніпуляції населенням.

Спотворення реальності на вищому рівні влади та неможливість впровадити зміни, підживлюють корупцію на нижчих щаблях.

Друга причина корупції – **зарегульованість ринків**, яка є надмірною і дуже часто невинноватою. Для здійснення своєї діяльності приватні компанії мають отримувати різні дозволи, ліцензії, сертифікати, підтвердження сертифікатів – ці вимоги створюють умови підвищеного корупційного ризику, а також пригальмовують розвиток економіки (зокрема роблять досить непривабливими наші ринки для іноземних компаній з точки зору відкриття регіональних офісів в Україні). Додатково, приватні компанії знаходяться під тотальним наглядом численних контролюючих органів. Ця постійна взаємодія приватного бізнесу з державними органами, в умовах постійних контролюючих, підтверджуючих та наглядових інспекцій, провокує розвиток системної корупції, яка виникає через попит на спрощенні процедури, прискорення термінів отримання дозволів, бажанням обійти вимоги контролюючих органів, або просто через неможливість отримання ліцензії/чи проходження перевірки законним шляхом та ін. Адже державні органи, які відповідають за видачу ліцензій та проведення інспекцій, також отримують певну монополю владу над приватними компаніями. Додатковими умовами розвитку корупції є 1) **відсутність чіткості у нормативно-правових актах** – дуже часто вимоги, процедури, зображені у законах не відповідають реальності, не узгоджені між собою (між різними законами) та мають багато “сірих зон” (можливість тлумачити закон на власний розсуд – дає багато лазівок для розвитку недоброчесного бізнес-середовища), а також 2) **відсутність необхідного розслідування правопорушень та відповідальності** за порушення закону.

І знову, зазначена причина дає поштовх для розвитку інших причин – в умовах створеного бізнес-клімату виникає певне “нездорове співробітництво” між представниками державних органів та приватних компаній у інших напрямках: наприклад, компанії починають платити певні “комісійні” платежі за те, щоб отримати кращі державні контракти, кращі умови співробітництва та ін. Навіть коли таким чином діють лише деякі компанії, вони чинять тиск на інших гравців ринку, підштовхуючи їх до ведення подібного недоброчесного бізнесу.

Третьою причиною корупції є відсутність сформованої **політичної культури** у громадян. Громадянам не вистачає чітких переконань, цінностей та уявлень щодо відносин влади і громадянського суспільства. До цього додається хибна світоглядна орієнтація та несформована громадянська, яка була нав’язана ще радянським режимом, але вона досі має вплив на свідомість українців – певні світоглядні **традиції** залишаються наче вкоріненими у життя громадян. Громадянське суспільство не має очолювати анти-корупційний рух або виконувати функцію держави у боротьбі з корупцією, суспільство має стати тим, хто визначає нетолерантне ставлення до корупції, підтримує державні ініціативи, не залишається байдужим та чітко розуміє свою роль у цій боротьбі.

Література

CHANGING CORRUPT BEHAVIORS ASSESSMENT: ADDRESSING EVERYDAY CORRUPTION IN UKRAINE, USAID, 2015

Corruption in Ukraine. COMPARATIVE ANALYSIS OF NATIONAL SURVEYS: 2007, 2009, 2011, AND 2015. KIMS, 2015

Heywood, Paul. Rethinking Corruption, 2016

5. АРТЕМ БУРТАК

«Корупція є корінь, з якого випливає за всіх часів і при будь-яких спокусах презирство до всіх законів» (Томас Гоббс)

«На небі тільки і розмов, що про корупцію» "Достукатися до небес" (англ. Knockin' On Heaven's Door)

Сьогодні в Україні хто тільки не лає владу за корупцію. Люди звинувачують владу в тому, що вона не приймає кардинальних заходів щодо усунення цього явища. І люди обурюються, але більшість не має розуміння про причинно-наслідкові зв'язки або ж не хоче розуміти. Водночас, за популярністю слово «корупція», напевне, одне із найбільш вживаних. Воно лунає у заголовках численних новинних видань та журналістських розслідувань, з

трибуни Верховної Ради, у кабінетах посадовців, на численних акціях протесту, оборонних підприємствах, у школах, лікарнях і дитсадках...

Зрештою, важливо зауважити, що така думка може виглядати контраверсійною, з міркувань створених за декаду антикорупційних інституцій на кшталт НАБУ, САП, ДБР, НПУ, НАЗК, АРМА, ВАСУ – що беззаперечно є позитивним сигналом. Однак практика свідчить, що створення антикорупційних структур зовсім не гарантує безповоротної та остаточної перемоги. Важливо запобігти тому, аби такі організації не перетворились на привидів, які не вирішуватимуть жодних кардинальних проблем, та існуватимуть за рахунок державних коштів довгі роки.

Та чи унікальна українська ситуація? Чому, коли ми починаємо говорити про запобігання та протидію корупції, ми забуваємо, що Україна ще не є державою зі сталою демократією. Історична ретроспектива розглянутої декади, як на мене, лише констатує еволюцію непотизму, клієнтизму, патрімоніалізму, патронажу та численними іншими штампами корупційної поведінки, а відтак, наскрізно просякнутий державний апарат не став ефективним поборником цього суспільного лиха. Не випадково стародавні римляни включали тлумачення корупції настільки влучний зміст корупції, що розкриває логічний взаємопов'язаний ланцюжок «підкуп – псування – занепад», який до того ж формується як моральне здоров'я суспільства та інститутів публічної влади¹.

В той же час, аналізуючи наведений проміжок часу, можна провести паралель недовіри та неефективності. Адже як свідчить досвід, неможливо подолати системну корупцію шляхом притягнення до відповідальності окремих корупціонерів, хай би мова йшла про високопосадовців чи дрібних чиновників. Звісно, я не хочу піддажувати питання невідворотності покарання, але швидких результатів це не має.

Утім, є ряд країн, яким за аналогічний проміжок часу вдалось отримати результат. Ми звикли щорічно ці країни у презентаціях Індексу сприйняття корупції (англ. Corruption Perceptions Index, CPI), що укладається організацією Transparency International у вигляді рейтингу². В цьому списку цілком закономірно сформована трійка лідерів: Данія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція, Швейцарія та Сінгапур. Це спростовує теорію, що методів боротьби з корупцією не існує. Що цікаво, так це статистика рідної України, яка згідно наявної інформації хоч і показує динаміку, однак мотивація зайняти олімпійське місце у крайній верхній точці рейтингу проявляється у мізерних +1 або +2 бали з року в рік, чим схоже на кадри кінострічки «Спіймай мене, якщо зможеш» (англ. Catch Me if You Can), де у ролі агента ФБР Карл Генреті грає Україна, яка намагається наздогнати Френка Ебігнейла, який уособлює верхній щабель рейтингу Індексу сприйняття корупції, однак з таких міркувань, така гонитва триватиме довгі роки.

Додам, що особисто для мене особливо цікавим є національний розвиток Фінляндії, де на психологічному рівні корупція – це сором і сприймається як позбавлення своїх нащадків самостійного майбутнього... Чи сформували ми таку глибоку психологічну візію нації? Відповідь наступна – у державі, де явище корупції є невід'ємною частиною «традиції» і «нормою» на місце будь-яких звільнених і покараних осіб прийдуть інші, з таким же корупційним мисленням.

Ось чому як українському народу, так і нашим іноземним партнерам прикро спостерігати за сповільненням, а також компромісною реалізацією реформ у антикорупційній сфері, які очевидно, ще далекі від ефективності. Озираючись на декаду 2008-2018 років, головна проблема сьогодні залишається невирішеною. Гострими проблемами залишається корупція помножена на безвідповідальність людей. Здається, що простий та елегантний спосіб пояснити корупцію, що вивів пан Клітгарт у так званій формулі корупції ($C = M + D - A$) зовсім не втрачає своєї актуальності³. Водночас, знаючи кожний елемент цієї формули, чому не робиться робота над помилками? Як бути із вразливим українським законодавством, яке все ще передбачає прогалини, подвійність тлумачення, малі санкції за порушення норм права у співвідношенні із можливими астрономічними прибутками від незаконної діяльності, при непрофесійному людському капіталі + маловірогідності покарання?! Здається, що явище корупції в Україні звелось лише до поодиноких випадків, а боротьба проти такого порядку речей стала справою кількох сотень романтиків.

Очевидно, що корупція проявляється там, де є влада, тобто право приймати рішення і розпоряджатися ресурсами. Це можуть бути бюджетні кошти, державні замовлення або пільги або, навпаки, – штрафи, заборони, ті чи інші покарання. До владних ресурсів відносяться право дозволу або заборони, право прийняти рішення або ухилитися від нього. Не слід думати, що мова йде тільки про державну владу. Посадова особа в фірмі або громадської організації також має владу і можливістю розпоряджатися ресурсами. Значить, і тут є можливість для корупції.

Інакше кажучи, одним з найважливіших факторів, що пояснює запропоновану для роздумів «українську декаду антикорупції», лежить в основі самого феномена корупції і є те, що динамізм сучасної політики сприяв безпрецедентному розширенню ролі державної бюрократії. Так! Вона може як прискорити, так і застопорити прийняття рішень з будь-якого питання. Механізми прийняття рішень на всіх рівнях державної влади знаходяться в постійному русі, вони постійно стикаються один з одним та не завжди і не в усьому діють узгоджено. Це пояснюється перш за все тим, що державні установи та посадові особи, в прерогативу яких входить прийняття рішень, відрізняються плюралізмом думок, позицій, симпатій. Тому вони залежні під впливу різноманітних політичних, економічних, соціальних, етнічних та інших груп, кожна з яких прагне реалізувати свої інтереси.

В цьому ключі мені видається необхідним розглянути обґрунтування рейтингу від основних до другорядних причин корупції в Україні у 2000-2018 роках через призму демократії. Адже, чи є нерівність доступу людей до матеріальних і суспільних благ ознакою недемократичності суспільного ладу? Здавалося б риторичне запитання навіть для школяра, який ще не розпочав вивчення дисципліни «Людина і суспільство». Та як на мене, нерівність – це саме те, що розкладає моральні підвалини суспільства. Так, корупція робить нерівним будь-що. А рівність прав усіх людей – це саме та цінність, та демократична норма, яка давно утвердилася в Європі, але досі ніяк не приживеться в Україні. І рівність в цьому розумінні не значить, що ми усі рівні між собою, це значить, що кожному повинні бути забезпечені рівні можливості. Ми маємо численні привілеї, такий собі карт-бланш для одних і цинічне ігнорування прав інших. "Duralex, sedlex", – наголошує стійка латинська формула, яка досі прикрашає судові установи європейських країн. "Закон суворий, але це – закон", – ось як вона тлумачиться. І хоч антикорупційні органи запрацювали, чи прогресують вони та чи їхня діяльність адаптується вищезазначеній тезі?

З одного боку, усі країни, що переживають суспільну трансформацію, стикнулись у більшій чи меншій мірі з проблематикою відсутності ефективного політико-правового контролю, чіткої концепції адміністрування та реалізації антикорупційної стратегії. Мабуть, ми зіткнулися з рядом об'єктивних складнощів і прорахунків.

Та саме наявність повноцінного законодавства щодо протидії корупції, орієнтованого на міжнародний досвід і є фундаментом системи попередження корупції. Саме тому дослідження міжнародних конвенцій в системному поєднанні різних заходів протидії, а також досвіду його застосування в рамках використання найбільш ефективних зарубіжних моделей, необхідно для найбільш повноцінного розвитку національного законодавства. Слід зауважити, що вживання заходів по протидії корупції в ряді випадків стає однією з умов включення держави в інтеграційні процеси. Так, однією з умов включення в ЄС стало зміна національного законодавства і трансформація з тим, щоб забезпечити можливість протидії корупції.

Усе-таки моя думка наступна – досвід європейських держав не повинен копіюватись, бо кожній державі притаманні свої адміністративно-територіальні, національні та економічні відмінності, тому на ґрунті вивченого досвіду провідних держав з низькими показниками корупції слід побудувати науково-виважену модель і для України.

6. АЛЬОНА САДОВСЬКА

У 2018 році Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із Київським міжнародним інститутом соціології провели опитування «Громадська думка населення щодо впливу на Україну інших країн». Згідно з дослідженням, корупцію як найбільшу проблему назвали 79% опитаних. Серед головних причин були названі олігархічне засилля в економіці (32%) та відсутність професіоналів у владі (30%) [1].

На мою думу, серед основних причин корупції на перше місце варто поставити **брак реальної політичної волі лідерів** держави щодо ефективної протидії корупції. Хоча публічно про це заявлено. Але низка корупційних кейсів і розслідувань, місце України в рейтинзі «Індекс сприйняття корупції-2018» Transparency International свідчать про зворотнє.

Відсутність **невідворотності покарання за корупційні злочини**. Це одна з найважливіших причин не лише корупції, а й розчарування українського суспільства та відсутності віри в можливість зрушень, недовіри до роботи правоохоронних органів. Нещодавно експрокурор Перу Хосе Угас на лекції в Києво-Могилянській академії розповідав про те, що за підозрою в корупції у справі Lava Jato та будівельного гіганта **Odebrecht** до 25 років ув'язнення засуджено 4 колишніх президенти. Найцікавіше, що один з цих президентів – Фухінорі, призначив його прокурором на посаду. Коли в Україні антикорупційний механізм запрацює на подібному рівні, то причини корупції мінімізуються. Хоча досвід Китаю, де чиновники отримують найсуворіше покарання за корупцію свідчить, що жорстоке покарання не суттєво сприяє зменшенню рівня корупції. Адже кількість корупційних злочинів там залишається достатньо високою.

Незавершеність і недосконалість реформ у системі органів державного управління, недосконалість законодавства. Радянська спадщина, нестабільна політична ситуація, відсутність спадковості влади, зволікання з прийняттям необхідного законодавства – все це є корупціогенними чинниками. Як і в інших радянських республіках, влада в Україні довго концентрувалася у руках партійної еліти. На думку Дарона Аджемоглу, професора економіки в Массачусетському технологічному інституті, співавтора книги «Чому нації занепадають» в Україні ситуація погіршувалася безперервною боротьбою за владу між конкурентними кланами комуністичної еліти й олігархів, яких ця еліта допомагала створювати і плодити [2].

Недосконала судова система. Останні декілька років ми спостерігаємо за гучними корупційними кейсами та розслідуваннями. Справи НАБУ і САП скеровують до судів. Але очікуваних результатів немає, деякі справи роками розглядалися в судах. Запуск Вищого антикорупційного суду має виправити цю проблему.

Економічні причини. Відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств і підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо; відсутність прозорості процесів роздержавлення власності тощо [3].

Бюрократія. Низький рівень заробітної плати державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування «мотивує» шукати альтернативні способи її підвищення.

Менталітет. Бажання влади та багатства. Ми часто чуємо, що побороти корупцію в нашій країні неможливо, адже в українців такий менталітет. Однак, менталітет — це не виправдання. Він не може бути корупційним чи антикорупційним. Все починається з бажання викорінювати негативні традиції та формувати в суспільстві належну правову культуру. А головне — усім її дотримуватися. Бо ж усі хочуть справедливості та державу без корупції, однак не нехтують можливістю скористатись послугами «кума». Звичка, що кум усе вирішить, теж є причиною корупції на побутовому рівні. Завдяки «блату» легше й швидше одержати керівну посаду чи влаштувати дитину в садок.

Коли люди отримують топ-посади, спокуса скористатися усіма можливостями та отримати додатковий дохід є надзвичайно великою. Риба гниє з голови – кажуть про вищий рівень корупції. І часто це провокує корупцію на усіх рівнях.

Людський фактор у прийнятті рішень. Недостатній рівень цифровізації послуг призводить до того, що чиновники можуть використовувати цей інструмент для отримання «подяки» за сприяння чи пришвидшення вирішення питань.

Недостатній рівень відкритості інформації та рівень активності громадянського суспільства.

Досвід багатьох країн доводить, що корупцію можна мінімізувати, якщо є політична воля та підтримка громадян, активне громадянське суспільство. А рецептами боротьби з корупцією є ефективні реформи, виконання законів, незалежні антикорупційні органи. У 2018 році рейтинг найменш корумпованих держав світу очолила Данія. Згідно з

соціопитуваннями лише 3% її громадян зіштовхувалися з корупцією, тоді як в Україні – понад 80%. Секрет успіху Данії – високий рівень освіти й культури, нульова толерантність до корупції, культивування осуду хабарів серед політиків і державних службовців, а також дотримання принципу «життя без корупції».

Отже, корупція в Україні має історичні передумови та соціальні аспекти. Причини можна згрупувати за напрямками: політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні тощо. Усі причини корупції є взаємозалежними та доповнюють одна одну. Але ці причини з часом можуть бути мінімізовані.

У нещодавній колонці для журналу «Новое время» Дарон Аджемоглу відзначив «Чи є шанс приборкати корупцію в Україні, зважаючи на те, як довго країна страждала під владою нечистих на руку лідерів? Коротка відповідь — так» [2].

Джерела

Громадська думка населення щодо впливу на Україну інших країн // <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-vplivu-na-ukrainu-inshikh-krajin>

Дарон Аджемоглу. Тримай злодія // <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/3416-journal-no-38/trimaj-zlodija.html>

Запобігання корупції: методичні рекомендації для місцевих активістів / [Д. О. Калмиков, Д. В. Сінченко, О. О. Сорока, М. І. Хавронюк, Г. Л. Шведова]; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2017. – 242 с // http://pravo.org.ua/img/books/files/1496912133anticor_metod_web.pdf

7. ЮЛІЯ КАНЮС

Політична корупція

Корені української корупції проростали з ходом історичного годинника, коли в 1995-1998 роках до українського парламенту пройшли перші великі промислові групи. Які до сьогодні присутні у Верховній Раді, можливо з видозміненими обличчями публічних «лідерів», але під тим самим патронажем. Покоління «господарів життя», яке виникло на межі геополітичного й історичного розламу – між західною цивілізацією та «совком», між радянським соціалізмом та диким капіталізмом¹.

На стадії формування українського політикуму їхній вплив відзначався не лише на «своїх обличчях» у кожному скликанні парламенту, а й на те, хто і яким чином отримував доступ до політики. Політичні партії формувалися і продовжують формуватися не за єдиним світоглядом і принципами ведення країни до успіху, а за інтересами прихованих спонсорів. Партії без партійної ідеології. Відповідно, щоб здобути прихильність електорату, вони поступово «підсаджували» виборця на виборчу «гречку» – необміркований вибір, що побудований на задоволенні основних людських інстинктів. Виборець без політичної пам'яті. Цю саму гречку партії не поодинокі пересипали з кишень самих же виборців у вигляді субвенцій, які під час роботи в парламенті нібито залучали на свої округи (мова про депутатів-мажоритарників – прим.), подарунків тощо. Хоча і цей розподіл коштів був не прозорий: його отримували «свої» з партійної більшості.

Виборець почав звикати до того, що політик взамін його голосу повинен дати щось матеріальне, забуваючи, що основна робота парламентарів – законодавча. Однак, це матеріальне задовольняло виборця у короткий період часу, у довгому його вимірі він нарікав на «владу» і насправді щоразу віддалявся від «рацію» здорового аналізу ситуації.

Через високу вартість виборчих кампаній і звикання людей до дорогих її форматів – постійна присутність лідера партії, самої партії чи кандидата в депутати в публічному полі – політичні партії з ідеологією апріорі не могли бути на рівних з «грошовитими» кампаніями. Відповідно нарощувався тіньовий вклад у розвиток партій, який частково компенсувався спонсорам у вигляді торгівлі місцями у списках, а потім у вирішенні їхніх питань на всіх владних рівнях.

Під час роботи «зручна» парламентська більшість – через проведені у Верховну Раду обличчя чи через домовленості з непринциповими депутатами – починала грати за правилами «олігархів», заплющуючи очі про свій обов'язок працювати в інтересах виборців. Відповідно приймалися закони, що зручні «групам»; самостійно чи пакетом

проштовхувалися потрібні правки до вже існуючих законів; на комітетах відбувався розгляд тих чи інших питань під призвою, яка зручна «друзям». В результаті ми отримали все для одних і нічого, або ж дуже мало, – для більшості. Якщо на етапі формування партій вбивається сама партійна ідея, то на етапі прийняття «зручних» вузькому колу людей законів чи правок вбивається здорова конкуренція у бізнесі й ринкова економіка.

Такий неідеальний парламент щоразу формує Уряд, до якого в українців виникає чимало запитань. Там також продовжується лобізм великих промислових груп. Процвітає кумівство і політичне заступництво. Президент нібито грає роль арбітра, однак насправді не врівноважує ці терези.

У таких «підклимних» стосунках виникають таємні домовленості, що перебувають у розрізі з прозорими механізмами контролю і боротьби з корупцією.

Недосконалість законів

Двозначне тлумачення деяких законів та дискреція суддів робить малоконтрольною судову систему. Навіть якщо певного корупціонера «піймають» уповноважені на це правоохоронні органи, в більшості випадків він знайде можливість «вирішити» питання на свою користь і неоднозначне тлумачення деяких українських законів допоможе йому в цьому.

За інформацією доктора юридичних наук, професора Миколи Хавронюка за останні 7 років кількість засуджених за корупційні злочини в Україні впала у 6 разів! Якщо за цей період загальний відсоток виправданих осіб за усі скоєні злочини (крім корупційних) становила 0,2-0,3%, по деяких видах злочинів 1,1%, то по корупційних аж 16,7%.

Згідно його досліджень за ст. 364 ККУ (Зловживання владою або службовим становищем) засуджено усього 16 осіб, 90% з яких звільнено від покарання. Реального позбавлення волі отримують одиниці.

Окрім того, саме населення або не знає, або слабо розуміє закони, відповідно не може захистити свої інтереси.

Правоохоронна система «заточена» на заробіток

Кожен новий міністр МВС приводив на різні вертикалі влади своїх людей, проте зі зміною обличчя структура корупціонерів там лише зростала. Здається основна ідея, на яку була «заточена» стара міліція і після реформи нова поліція, – заробіток. В ідеї реформа поліції мала бути дієвою, проте крок за кроком вона зазнавала краху. І значний крах був під час переатестацій старих кадрів, які через суди поверталися в систему. Систему, яка в більшій її мірі, ігнорує звернення громадян, якщо в них немає потенційного заробітку. Яка повинна заробляти на себе через поставлені задачі вищих керівників. В такій атмосфері невелика частина ідейних осіб здавалася і покидала лави поліції. І з часом ми отримали кадровий голод з малою кількістю компетентних слідчих.

Ту ж правоохоронну модель можна інтерпретувати на весь державний сектор. Розглянемо хоча б державні або установи місцевого рівня, які мають справу з бюджетними коштами. Щодня журналісти, які моніторять закупівлі різних установ цих рівнів публікують інформацію про зловживання або ж порушення процедури проведення певного тендеру. Мало які публікації стають папірцями в теках працівників Антимонопольного комітету України, а тим паче доходять до судових лав. З удосконаленням системи Prozorro підприємливі чиновники удосконалюють способи маневру навколо неї. На місцевому рівні на це якимось чином могло б вплинути громадянське суспільство, адже послуги, які купуються з порушеннями, часто безпосередньо близькі до них. Проте слабкість розуміння суспільством свого впливу і усталена інертність до процесів, робить їх вигідними управлінцям з корупційною логікою.

Слабкість громадянського суспільства у бажанні впливати і змінювати корупційні процеси робить ці процеси закоренілою звичкою. У суспільстві немає сформованих норм, що корупція – відхилення від норми. Ба більше, для певного відсотка громадян корупція є способом швидкого вирішення проблеми, яка виникла.

Можна виправдовувати незрілість суспільства низькими економічними показниками життя і бідністю широкого його кола, однак ці негативні явища виникають саме через

корупцію на всіх щаблях влади. Чи можемо очікувати економічного зростання і добробуту, якщо не боротися з корупцією?

8. ЮЛІЯ ІВАНЕНКО

Чи є шанси перемогти корупцію в Україні і що для цього потрібно зробити? Здавалося б причини корупції прості і зрозумілі. Разом з цим, це досить серйозне питання, оскільки відповідь на нього має принципово важливе значення для розробки ефективних заходів її протидії. «Корупція – це перш за все хвороба власної душі, гріх, а жоден гріх законом не поборете» стверджував Любомир Гузар. Виходить, що жодні антикорупційні реформи та адміністративні інструменти не будуть діяти, поки не буде сформована моральна культура громадян. Але з цим варто посперечатися. Адже душу можна ефективно «лікувати» за допомогою досконалого законодавства та злагодженої роботи антикорупційних інституцій. Детермінація корупції визначає межі і тенденції подальших її досліджень та сутності існування.

Причини будь-якого явища слід розуміти як рушійну силу процесу, необхідним результатом якого є наслідок. Мій рейтинг причин корупції в Україні у 2000-2019 роках особливий. Всі причини важливі, бо це досвід держави і її громадян. Беручи період часу з 2000 по 2019 роки, слід виділити три етапи розвитку суспільства і держави, які встановлюють три основні детермінанти розвитку корупції.

Перший етап – до 2000 по 2004 роки, період «Кучмізму». На мою думку, основні причини корупції мали політичний характер. Радянська система була де-юре зруйнована, і з'явилась нова, нікому невідома демократична система з радянським «присмаком». Прийняття Конституції України зобов'язувало формуванню нової вертикалі державного управління. При цьому, «політичні обличчя» кардинально не змінювалися. Стрімко розвивається «патримоніальний», а на зміну йому «нео-патримоніальний» політичні режими. Спочатку політична влада, як різновид приватної власності, яку можна передати у спадок нащадкам. А потім, політичні лідери переконують електорат, що працюють не покладаючи рук заради спільного блага, але по факту працюють виключно на свої власні ресурси і блага, збагачуючи себе за рахунок громадян. Клановість відносин, обумовлені стійкими родинними зв'язками перетворило політику в ієрархію сімейного бізнесу. Саме це стало причиною тотальної багаторічної корупції.

Другий етап – з 2004 по 2014 роки. Відбулися значні історичні події для України – «Помаранчевої революції» та правління Януковича. Основні причини корупції мають глибоко моральний характер. «Помаранчева революція» у 2004 році показала, що українці можуть заявити про свої права і змусити політичні еліти їх дотримуватися, це сталося вперше за часів незалежності України. Ця подія характерна початком змін системи моральних та духовних цінностей суспільства та розвитку «українськості». Само тоді почався непростий період суспільних трансформацій. Подекуди спостерігається патологія суспільства, так звана аномія – відчуття, що виникають в перехідні і кризові періоди, коли старі норми і цінності перестають діяти, а нові ще не встановилися в повній мірі. До цього додається диференціація суспільних поглядів. Зроблено крок вперед щодо відстоювання своїх прав і свобод. При цьому, одночасно відчувається тотальна розгубленість. Спочатку було відстоювання поглядів певної політичної сили, яке не виправдало сподівань суспільства. Після «Помаранчевої революції» відбулась тотальна недовіра владі, і почалось життя за принципом «хто як може». Корупція, як культурна норма. Таке влаштовувало і політиків, і суспільство. При цьому, всі розуміли, що корупція – це погано, але на рівні психологічних чинників, що зумовлюють поведінку людей, діяли за звичаєм. Період часу, коли чесно жити й працювати стає не вигідно. Науковці називають таку корупцію – корупцію кризового типу.

Третій етап – з 2014 по 2019 роки. Період «Революції гідності», війна і тотальне реформування системи органів державної влади та управління. Основні причини корупції у вказаний період часу мають економічний, правовий та інституційний характер, зокрема:

- 1) занепад економіки, розгортання економічної кризи – падіння національної валюти, девальвація гривні, інфляція. Країна «живе в кредит» за умовами світової спільноти;

- 2) неефективна реформа правоохоронних органів, невірно поставлені пріоритети, підвищення рівня корупційної злочинності;
- 3) неефективна робота правоохоронних органів та суду – притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією «на замовлення». Не притягнення до відповідальності за корупцію перетворює корупцію на «лавину», які неможливо спинити;
- 4) прийняття «потрібних» законів для своїх потреб, які нівелюють будь-які кроки протидії корупції, наприклад, декриміналізація статті «Незаконне збагачення» Кримінального кодексу;
- 5) монополізація у різних сферах діяльності (наприклад, галузь енергетики).

Мій рейтинг такий.

У всіх перелічених вище періодах було дуже складно, але ми прожили все і з кожним етапом розвиваємось. Вважаю, що ми здобули головне – духовну єдність нашого народу», весь світ тепер знає, що з українцями не можна поводити себе як заманеться. Сьогодні найскладніше, бо вказані причини корупції обумовлені їх складними умовами – війна на сході, окупація Криму, частини Луганської та Донецької областей і поглинає великий відчай за тих, хто втратив життя, відстоюючи суверенітет і незалежність України. Разом з цим, а чи погодитесь Ви зі мною, що відчай стає каталізатором до позитивних змін, спонукає багатьох людей переоцінити своє життя, подумати про свою роль в соціумі і державі, нарешті «прокинутись», змінюватись і розвиватись. В таких моментах люди єднаються, знаходять силу і сміливо вирішують те, що раніше важко навіть було уявити. Духовна єдність суспільства являє собою мораль, традиції, правила поведінки, права і свободу. Тому все ж таки вважаю, що корупція починається і закінчується у суспільних відносинах, а її рівень залежить від кожного з нас.

Події, що відбулися у 2014 році, стали історичним переворотом і великим кроком вперед до протидії будь-якому негативному явищу, у тому числі корупції, на шляху до доброго урядування і кращого майбутнього.

9. ОКСАНА ГАЛЬКЕВИЧ

Сьогодні слово «корупція» є своєрідним маркером, який завжди підкреслює існуючі в країні негаразди. Якщо ретроспективно поглянути на історію України, то можна побачити, що боротьбу з цією проблемою декларували майже усі президенти країни, починаючи з Л. Кучми.

У питанні про причини корупції вважаю за доцільне розділяти її на політичну та побутову. Це не означає, що якась із них є менш важливою за іншу, однак їх причини є різними.

Отже на побутовому рівні проблема корупції найчастіше проявляється у вигляді хабарів та непотизму. Основною причиною цього явища упродовж майже 20 років була бідність. Саме бідність, породжена економічним занепадом «провокувала» працівників багатьох сфер до того, аби брати хабарі. Ця причина є досить банальною, але низькі заробітні плати можна вважати першопричиною побутової корупції.

Наступною вагомою причиною було, а подекуди і залишається, переконання у тому, що такі дії є нормою. Загалом соціально-психологічний фактор відіграє у питаннях корупції значну роль і по-різному проявляється. Зокрема ми все ще позбуваємось «спадщини» СРСР, у тому числі на ментальному рівні. З тих часів до нас прийшли явища «по блату» та «стадного інстинкту». Перше було зумовлене бажанням виділитись та отримати особливе відношення у системі де «всі рівні». Але оскільки значна частина людей засвоїла таку модель поведінки, то хабарі й непотизм доволі швидко перейшли до стану норми, з'явилась ідея про те, що так роблять усі, і вкорінився «стадний інстинкт». Власне з'явилась колективна звичка, на жаль, вона навіть стала спадковою для декількох поколінь українців. Така «звичасва корупція» була нормою і для того хто давав, і для того хто брав. Багато людей навіть сьогодні не помічають побутової корупції у вигляді «подарунків та подяк». Тут психологічна причина переходить у когнітивну, люди іноді не знають чим є корупція, деякі вважають, що

вона стосується лиш посадовців та державних функціонерів. Але це не так, побутовий рівень даного явища тільки підкреслює різноманіття корупції в країні.

До переліку причин також входить відсутність покарань. Саме цей фактор в умовах слабо розвинутого громадянського суспільства впродовж понад двох десятиліть підсилював корупцію. Якщо соціально-психологічних рамок не має, то пріоритетним має стати правове втручання, щоб сформувати ці рамки. Тут варто також згадати про нерозуміння законів населенням, не здатністю коректно їх трактувати.

Таким чином підсумовуючи ключові причини побутової корупції, прореєструвавши їх, можна виділити три основні: бідність, соціально-психологічна незрілість суспільства, відсутність покарань. Однак, також існує політична корупція, і її масштаби є значними.

На мою думку, політична корупція має доволі багато сфер, з різними причинами її виникнення. Однак центральною причиною варто виокремити «можливість» використання службового становища у власних цілях. Під цим твердженням мається на увазі зловживання своїм посадовим статусом для отримання особистої вигоди і відсутність покарання за вчинене. Існує доволі цікава закономірність, пов'язана з тим, що чим вищим є посадовий статус, тим значнішими є зловживання. Тут варто відзначити психологічний фактор того, як влада будь-якого рівня може впливати на людину. Зазначимо і той факт, що в Україні утворилось своєрідне «замкнене коло» – люди приходять до влади, у них накопичується капітал, вони його всяким чином примножують, а потім знову йдуть у політику аби захистити те, що мають. Шляхи використання політичної або владної посади можуть бути різними, однак причиною корупції стає неправомірне використання цієї посади. Власне саме безкарність є причиною глобального зловживання владою, функціонери розуміють, що їх не буде покарано і продовжують реалізовувати свої схеми. Ми все ще маємо недосконалість законодавчої бази та відсутність практики антикорупційного правосуддя.

Доволі близькою причиною (і в моєму рейтингу, і змістовно) є політичне заступництво. Це таке собі «гуманне» бажання захистити свого «корупційного побратима». Зазвичай ми спостерігаємо його прояви у нардепів та суддів. Кругова порука дозволяє робити так, як роблять інші, а разом з тим розуміти, що є захист.

Наступне, що варто виділити це наявність олігархів та цілих олігархічних кланів, які приходять у політику (і сидять у ній десятиліттями) для того, аби лобювати власні інтереси. Дана причина є вагомою, адже значним чином впливає і на фінансування політичних партій, і на законодавчі ініціативи. І тут мова вже не тільки про політичну корупцію, а й про спотворення демократії в країні.

Окремо, вважаю за доцільне виділити світоглядну проблему, котра є дещо філософською. Зміст її полягає у тому, що люди котрі хочуть у політику – не хочуть розуміти призначення тієї ж політики. Не хочуть розуміти, що державна влада не створена для захисту особистих інтересів, єдиним її призначенням є забезпечення блага усього суспільства.

Загалом я вважаю, що політична корупція не має другорядних причин. Бо є надто велика кількість корупційних зловживань до яких призводять різні причини.

10. МАРИНА ВАРЕНИК

Корупція не є виключно українським національним політико-культурним феноменом. Навіть в країнах з розвинутою демократією та реально існуючим верховенством права час від часу трапляються гучні корупційні скандали. Тому в даній роботі я хоча й буду аналізувати причини корупції в Україні в певний період, але мої висновки можуть мати узагальнюючий характер, адже загальні причини корупції та їх рейтинг не є унікальним, а, на мою думку, мають універсальний характер.

Коли ми говоримо про подолання корупції, то основною є думка, що для цього потрібен системний підхід. Виходячи з цього твердження можна зробити висновок і про причини корупції: вони мають системний характер і є взаємопов'язаними, тому всі наступні виділені пункти будуть впливати один на одний. Отже, причинами корупції в Україні є:

1. Політичні причини.

- Відсутність політичної волі. Для здійснення будь-яких реформ необхідна політична воля. Враховуючи, що більшість законів, що стосуються протидії корупції приймалися починаючи з 2014 року і прийняття таких законів під зовнішнім і внутрішнім тиском, то можна стверджувати, що тривалий час в Україні була відсутня політична воля і наразі вона не є дуже сильною.

- Непотизм. Розповсюджене «кумівство», фаворитизм, коли важливі політичні посади отримують друзі чи родичі високопосадовців, котрі можуть не мати відповідної достатньої кваліфікації. Яскравим прикладом є отримання посади Генерального прокурора Ю. Луценком, заради якого були внесені зміни в українське законодавство. Чи призначення на посаду Голови СБУ Івана Баканова, котрий є близьким другом Президента Зеленського.

- Наявна партійна система. В Україні яскраво виражене "замкнене коло корупції", коли українські політичні партії не мають чіткої ідеології, не є сформовані з врахуванням суспільних інтересів та для вирішення суспільних потреб, а формуються з ініціативи чи за підтримки та фінансування олігархів та бізнес-груп і, в разі проходження до Верховної Ради, діють виходячи з їх інтересів. В результаті приймаються закони в інтересах олігархів чи вони отримують гроші з державного бюджету (у 2017 році підприємства холдингу МХП отримали 1,4 млрд гривень дотацій, або приблизно 35% від загальної суми державної підтримки аграрної галузі¹⁰).

- Створення умов для існування корупційних схем чи ігнорування існуючих. Так, наприклад, не чиниться значних перепон незаконному видобутку бурштину в Україні чи існування контрабанди сигарок на Західній Україні. Також яскравим прикладом є те, як в Україні здійснювалась приватизація, особливо великих державних підприємств чи у сферах, в яких існують природні монополії.

- Надмірна бюрократизація. Складна і неефективна структура органів державної влади, котра породжується самими чиновниками і котра спричинює ускладнення процедур, отримання дозвільних документів тощо.

Політичні причини взаємопов'язані з правовими причинами.

2. Правові причини.

- Недосконалість законодавства. Існування численних колізій в законодавстві. Різні суди з однакових питань можуть приймати різні рішення. При прийнятті нових законів чи процедур в них закладаються лазівки, котрі дозволяють оминати заборони (Створення системи ProZorro дуже ускладнило процес розкрадання коштів про державних закупівлях, але, як видно з історії реконструкції Пішохідного моста в Києві, є можливість обійти цю систему).

- Нерозмежованість повноважень різних антикорупційних органів: наприклад між НАБУ і ГПУ, що заважає викриттю та покаранню корупційних злочинів.

- Неефективні правоохоронна та судова системи, що спричиняє недовіру до органів правосуддя. Цілий ряд скандальних рішень судів різних інстанцій, котрі виправдовували корупціонерів чи завдяки затягували процедури так, що закінчувався строк арешту і вони мали змогу вийти на свободу (як це трапилось у справі Насірова). Правоохоронні органи не працюють належним чином. Навіть нагучніші справи, такі як вбивства журналістів, зокрема, що займалися викриттям корупції, не були належним чином розслідуванні¹¹.

- Рішення Конституційного суду, є політично обумовленими, а не прийнятими ґрунтуючись на принципах верховенства права (У 2003 році Конституційний Суд своїм рішенням у справі про визначення строків перебування на посту президента України дав зелене світло Кучмі балотуватись на третій строк).

3. Економічні причини

¹⁰ Дотація для мільярдера: компанія Косюка отримала ще 190 мільйонів з бюджету [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 22 серпня 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/08/22/639828/>.

¹¹ Тунік Ю. Вбиті за правду. Журналісти, яких втратила незалежна Україна [Електронний ресурс] / Юлія Тунік // Главком – Режим доступу до ресурсу: <https://glavcom.ua/country/society/vbiti-za-pravdu-brzhumalisti-yakih-vtratila-nezalezhna-ukrajina-437394.html>.

- Існування перепон для ведення бізнесу. Перехід від планової до ринкової економіки спричинив потребу в створенні "нових правил гри", котрі б дозволили бізнесу розвиватись з мінімальним втручанням і максимальним сприянням з боку держави, але, натомість, надмірна складність в отриманні дозвільних документів, наявність величезної кількості контролюючих органів призвело до того, хабарництво стало однією з умов ведення бізнесу в Україні. Так, за рівнем економічної свободи Україна посідає 147 місце зі 180 країн.¹²

- Рівень зарплат. Тривалий час державні службовці отримували заробітню плату, яка була не набагато вище за мінімальну, тому хабарі були важливим джерелом доходу. Дохід від корупції виглядав набагато привабливішим ніж можливі ризики.

- Загальна економічна ситуація в країні. Чин бідніше населення – ти спокусливіше буде виглядати хабар.

4. Психологічні причини

- Загальне терпиме ставлення до корупції. Більшість громадян мали власний корупційний досвід, і корупція сприймається як щось буденне.

- Відсутність засобів ефективного громадського впливу, зневіра громадян у можливості якось вплинути на ситуацію.

- Розчарування в політиці і політиках.

- Відсутність стандартів поведінки для посадовців.

Це лише частина з можливих причин корупції в Україні, але, на мою думку, вони всі є важливими і пов'язаними між собою.

11. ОЛЬГА ІВАНОВА

За даними звіту “Стан корупції в Україні”¹ корупція є однією з трьох проблем, які хвилюють українців найбільше. Переважна більшість українців хоча б раз у житті стикалась з корупцією в різних її проявах. Та чи задумувались ми чому взагалі в нашій країні виникло це явище? В цьому есе я спробую відповісти на це запитання, скласти перелік причин корупції в Україні у 2000-2019 роках та упорядкувати їх від основних до другорядних.

Перед тим як досліджувати причини виникнення того чи іншого явища, необхідно спочатку дати його визначення. Закон України “Про запобігання корупції”² визначає корупцію як використання особою своїх службових обов'язків з метою отримання неправомірної вигоди. Як зазначено в статті “Сутність та причини корупції в системі органів державної влади”³, науковці схильні вважати, що коріння корупції в Україні йдуть ще з радянських часів. Система патронально-клієнтальних відносин, за якою працювала радянська машина, мала безліч корупційних аспектів. Та корупція в Україні не зникла навіть після розпаду Радянського Союзу, відмови від планової економіки та початку розвитку демократії. Вона продовжувала укорінюватись в українському суспільстві на початку 2000-х й по сьогоднішній день існує в різних сферах та індустріях. Тож які причини корупції за останні 19 років можна виокремити?

Серед основних причин ми розглянемо відсутність політичної волі та політичну нестабільність в Україні, глобалізацію корупції, недосконалість законодавства, неефективність методів покарання та економічну кризу. До другорядних причин корупції в Україні віднесемо низькі заробітні плати на державних посадах та суспільні цінності. Розпочнемо з найбільш критичних та закінчимо менш суттєвими.

Від **політичної волі** в Україні залежить багато речей. Це і зовнішньополітичний курс країни, і внутрішні кадрові питання у владі, і законотворча діяльність і т.п. Будь-яка влада має свої пріоритети в керуванні країною і саме від них залежить вектор змін. Зокрема, у статті “Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади”⁴ політична воля зазначена, як одна з головних причин корупції. Якщо у влади не буде політичної волі аби створити сильні антикорупційні інституції, реформувати судову систему, покращити законодавство та забезпечити контроль його виконання, то з великою

¹² Кухта П. Бізнес – нет, коррупция – да! Три причины процветания схем [Електронний ресурс] / Павел Кухта // ЛІГАБізнес – Режим доступу до ресурсу: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/biznes---net-korrupsiya---da-tri-prichiny-protsvetaniya-shem>.

вірогідністю корупція буде продовжувати процвітати. З 2000 року Україна змінила вже чотири Президенти. Та жоден з них не мав сильної політичної волі аби подолати корупцію. Гучні передвиборчі лозунги зрідка перетворювались на реальність, а Україна продовжувала отримувати незадовільні оцінки в рейтингу Transparency International “Індекс сприйняття корупції”⁵. Величезна кількість представників влади за останні 19 років підозрювалась в залученні в корупційних схемах, хабарництві, заволодінні чужим майном і т.п. Проте українці рідко спостерігали наявність достатньої політичної волі влади аби очистити Україну від корупції та покарати корупціонерів. Представники влади часто захищали свої бізнес інтереси та інтереси олігархів замість піклуватись про добробут населення. Вони незаконно збагачувались завдяки саме відсутності політичної волі побороти корупцію. Лише за останні 5 років Україна почала запроваджувати дієві антикорупційні реформи та підніматись у рейтингу Transparency International. З посиленням громадянського суспільства в Україні, залученням міжнародних експертів до процесу реформ та з сильним тиском міжнародної спільноти вдалося вперше в історії України побудувати антикорупційну інфраструктуру. Але навіть попри зміни в антикорупційній сфері, оточення останнього Президента України – Петра Олексійовича Порошенка, усе одно підозрюється в корупційних порушеннях. Сам же Порошенко не зміг проявити достатньо політичної волі задля подолання в Україні корупції.

Наступним пунктом варто виділити епізоди **нестабільної політичної ситуації** в Україні. В період з 2000 року наша країна пережила дві революції й по сьогоднішній день знаходиться в стані війни. А проводити реформи в стані політичної нестабільності в країні стає надзвичайно важко. Драматичні події, зміни у владі та збройні конфлікти унеможливають ефективну боротьбу з корупцією. І, як показав досвід останніх років, війна може стати джерелом збагачення через зловживання чиновниками своїх повноважень.

Світова глобалізація також є причиною виникнення та розповсюдження корупції, відповідно до дослідження “Корупція в державному управлінні як феномен глобалізованого світу”⁶. За останні десятиліття стало набагато простіше приховувати та виводити з країни активи на іноземні рахунки. Стали частішими випадки збагачення корупціонерів у особливо великих розмірах. Адже відмивати активи, отримані незаконним шляхом, в інших країнах стало простіше. А глобалізовані фінансові ринки та офшорні зони сприяють накопиченню незаконного збагачення українських корупціонерів.

Як зазначається у вищезгаданій статті “Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади”, проблема **недосконалості законодавства** також є причиною корупції. В Україні вона не є новою і продовжує створювати для корупціонерів можливості отримання неправомірної вигоди через корупційні схеми. Невідповідність деяких нормативно-правових актів міжнародним стандартам та наявність в них правових прогалин є одними з основних причин того, що корупція в Україні досі присутня на високому рівні. А **неефективність методів покарання за корупцію** тільки ускладнює ситуацію. Адже навіть найкращий закон про протидію та запобігання корупції може бути неефективним, якщо за його порушення не слідує невідворотність покарання.

Окремо варто також виділити період світової **економічної кризи**, яка торкнулась й України. Цей фактор зазначається в лекції на тему “Причини поширеності корупції в Україні”⁷ з посиланням на роботи Баришнікова В.М. та Прохоренко О.Я. Занепад економічної діяльності після 2008 року змусив чимало підприємств брати кредити та позики на свою діяльність. А це призводить до підвищення необхідності звертатись до відповідних відомств та установ. Проте, коли контакт з чиновництвом зростає – зростають й корупційні ризики. До того ж, у періоди економічних криз набирає обертів **тіньова економіка**. Вона спричиняє ще більше корупції та виведення коштів з країни.

В статті “Сутність та причини корупції в системі органів державної влади” з посиланням на інформаційний бюлетень “Бюрократ” низькі оклади чиновників зазначаються як критична причина виникнення корупції. Проте, автор одразу ж висловлює свою незгоду з таким позиціонуванням даного фактору. Цей фактор напряму залежить як від економічної ситуації в країні та недосконалості нормативно-правових актів, так і від політичної волі влади підвищувати зарплатню на державних посадах. Тому в цьому есе я віднесла **низькі заробітні плати державних службовців** до другорядних причин корупції в Україні.

Чиновники, які отримують незначну зарплатню, набагато більше піддаються ризикам корупції. А доступ до управління бюджетними коштами країни створює можливості для їх розкрадання. Маючи невисоку винагороду за свою роботу на користь державі, чиновники часто вмотивовані вдаватись до корупційних схем аби збагатитись та мати більше активів. І, на жаль, ця ситуація мало змінилась протягом останніх 19 років, що й надалі спричиняє існування корупції в Україні.

І наостанок варто також виокремити **суспільні цінності**, що існують в нашій державі. В статті “Сутність та причини корупції в системі органів державної влади”, згаданій у попередньому параграфі, ставлення та сприйняття корупції населенням зазначається як одна з причин існування корупції в державних органах. І, на мою думку, саме основні причини корупції, як от відсутність політичної волі до змін або складна економічна ситуація в країні, провокують, зокрема, й сприйняття корупції населенням як невід’ємну частину життя. За даними згаданого вище звіту “Стан корупції в Україні”, 30% українців стикаються з корупцією декілька разів на рік. Велика частина населення інколи навіть не здатна розпізнати корупцію в звичайних побутових аспектах. Такі речі як подарунки вчителям та лікарям, хабарі патрульним та підкуп чиновників стали для українців звичними речами. І, на жаль, причиною того, що корупція й досі існує практично в усіх сферах життя українців є зневіра громадян в її подоланні.

Отже, підсумовуючи, варто наголосити на тому, що за останні 19 років багато факторів спричинили корупцію в Україні. Проте, на мою думку, перше місце в даному рейтингу все ж хочеться віддати відсутності політичної волі в країні та політичній нестабільності. Справді важко змінювати країну в періоди революцій, криз та збройних конфліктів. Але ще важче це робити коли саме керівництво країни не бажає боротись з корупцією, покращувати законодавство та економіку, впроваджувати методи покарання та запобігання корупції та змінювати суспільні цінності населення.

Бібліографія

1. Стан корупції в Україні // Київський міжнародний інститут соціології. 2015 р. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf
2. Закон України «Про запобігання корупції», редакція від 18.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n25>
3. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади // Побережний В.В. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pvvodv.pdf>
4. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади // Лазаренко С.Ж. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni-peredumovi-koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html>
5. Індекс сприйняття корупції // Transparency International. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/>
6. Корупція в державному управлінні як феномен глобалізованого світу // Віктор Соловійов. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-4-6.pdf>
7. Лекція «Причини поширеності корупції в Україні». URL: http://od.ukrstat.gov.ua/ZPK/pru_korup.htm

12. ОЛЕКСІЙ ПОЛТОРАКОВ, канд. політ. наук

Корупція є дуже складним та достатньо неоднозначним суспільним явищем, осмислення ключових причин та передумов якого багато в чому залежить від того, до якої соціокультурної парадигми (в термінах Т.Куна) тяжіє дослідник. У своєму першому наближенні основний їх спектр тяжіє до того чи іншого «полюсу», ключовими із яких вбачаються соціально-культурний та культурно-соціальний. Яскравим прикладом першого може вважатися марксистська (колективістська) традиція суспільствознавства, яскравим прикладом другого – веберівська (індивідуалістська). Відповідно до обумовлених ними концептуальних преференцій, ключовими варіантами обумовленості та векторами пошуку причинності є настанови про те, що:

1) «корупція обумовлена передусім соціальною структурою», яка задає тон відповідній «культурі корупції» в певному соціумі;

2) «корупція обумовлена культурними традиціями» певного соціуму.

Зовні такі підходи певним чином протирічать один одному, але по своїй глибинній суті багато в чому доповнюють один одного, – дивлячись, під яким кутом зору розглядати корупційну проблематику. Соціально-культурний – краще пояснює ситуацію «зверху вниз», тобто передусім явища широкомасштабної, політичної та макроекономічної корупції. Натомість культурно-соціальний – краще пояснює ситуацію «знизу вверх», тобто передусім явища вузькомасштабної, побутової та мікроекономічної корупції. Саме до цього підходу тяжів, зокрема, Джеймс Б'юкенен – автор теорії суспільного вибору (за яку 1987 р. отримав т.зв. «Нобелівську премію з економіки»): більшість людей, незалежно від їхньої суспільної ролі, діють переважно виходячи з переслідування особистої вигоди.

Базований на цих настановах двоєдиний підхід вбачається перспективним для практично-аналітичного застосування при осмисленні явища корупції в Україні 2000-2019 рр. (попри певну умовність вичленовування саме такого історичного періоду).

В контексті соціально-культурної парадигми корупції, ключові причини корупції базуються передусім на таких проблемних чинниках як (1) відсутність політичної волі; (2) недостатність загальних правил; (3) недоопрацьованість та неузгодженість спеціальних правил у суміжних сферах економіко-правових та соціально-правових відносин¹³.

Відсутність політичної волі (а наразі – її слабкість) щодо боротьби з корупцією пояснюється передусім тим, що наприкінці 1990-х – напочатку 2000-х рр. («епоха Кучми») ключовими пріоритетами державної політики були питання макроекономічного «виживання» в непростих умовах «демократичного транзиту». Це в своєму суто економіко-політичному сенсі артикулювалося в проблематиці переходу від планової («соціалістичної») до ринкової («капіталістичної») економіки із похідними питаннями приватизації (з сер. 1990-х рр.¹⁴) тощо.

Недостатність загальних та спеціальних правил яскраво проявилася в численних інституційно-правових протистояннях між гілками влади (передусім в трикутнику «ВР-Президент-КМУ») – і похідними проблемами недорозподілення контролюючих повноважень та управлінської відповідальності. Фахівці констатували, що «одним із найістотніших недоліків сучасного механізму фінансового контролю є слабкий рівень нормативно-правового регулювання контрольної діяльності»¹⁵, внаслідок чого в Україні дотепер «єдине правове поле функціонування контролю, а також єдина думка науковців щодо загальної організації системи контролю економічних процесів на мікро- і макrorівнях не визначені»¹⁶. Домінуюче на той час застосування застарілих форм політико-правового та фінансово-економічного контролю не давало змоги державі оперативно та ефективно впливати на процеси, які відбували в таких принципово значущих сферах як безпекова, що призводило до послаблення контрольних функцій держави в умовах трансформації політико-економічних відносин, не забезпечувало концентрації контрольних дій на найпріоритетніших напрямках такої діяльності¹⁷.

Відповідні «сірі зони» державного регулювання (недоврегульовані чи, навпаки, зарегульовані внутрішньо суперечливими нормами та вимогами) були родючим ґрунтом для численних корупційних схем та комбінацій¹⁸. Окреме місце займали цілі сегменти економіки (нафтогазовий, оборонний¹⁹), які функціонували «в ручному режимі», зокрема на засадах міжособистих домовленостей ключових акторів (Л.Кучма – Б.Єльцин/В.Путін та ін.).

¹³ Див. *Запобігання корупції* (2017) С.55-68.

¹⁴ Новообраний Президент України Л. Кучма у жовтні 1994 р. звернувся до ВР з посланням «Про основні засади економічної та соціальної політики», лейтмотивом якого були саме питання приватизації.

¹⁵ *Дорогих О.М.* (1999)

¹⁶ *Єгарміна В.* (2004)

¹⁷ Див. *Полтораков О.Ю.* (2000) С.140.

¹⁸ Показові слова Д. Гордона: «Закони можна обходити, якщо це вкладається в законність. Тобто, якщо можна, не порушуючи закон, його обійти, а таке було на початку 1990-х... Порушувати закони можуть лише дурні. А робити все, щоб не порушувати закони, можуть розумні люди». (<https://www.radiosvoboda.org/a/30071760.html>).

¹⁹ Див. дет. *Полтораков О.Ю.* (2008) та ін.

Також варта окремого зауваження та обставина, що в ті часи кримінальне законодавство України ще не містило ні практичного поняття корупційного злочину, яке б охоплювало усі кримінальні правопорушення цього роду, ні прямої вказівки на відповідальність за його вчинення²⁰. Відповідно, можна погодитися із такими дослідниками як А. Виговська в тому, що ця обставина була однією із ключових ознак, які відрізняли кримінальне законодавство України від кримінального законодавства інших держав відносно закріплення норм, які встановлюють відповідальність за корупційні злочини²¹. Зокрема, такий зовнішньо «повноцінний» (хоча і неоднозначний «внутрішньо», що було визнано на рівні Конституційного суду) правовий акт як ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» був прийнятий та вступив в дію лише у 2011 р.

Для більшої повноти картини слід також відзначити, що починаючи з 1996 р. світовим співтовариством було прийнято вісім конвенцій спрямованих на подолання проблеми корупції, ключовою з яких є Конвенція ООН проти корупції (2003)²². Стаття 20 Конвенції вимагає від країн-учасниць криміналізації незаконного збагачення – і саме ця проблема²³ стала для України, яка ратифікувала Конвенцію 2006 р. (із набуттям чинності 2010 р.), принциповою на шляху боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади та суміжного із нею бізнесу.

В контексті культурно-соціальної парадигми корупції, ключові причини корупції базуються передусім на таких проблемних чинниках як слабка дієвість механізму соціально-правової відповідальності²⁴ (низький рівень «правової культури» населення) та соціально-економічною ситуацією (низьким рівнем доходів населення, навіть носіїв «поважного» соціального статусу – лікарів, військових, освітян та ін.). Це вбачається ключовим поясненням загальних соціальних настроїв толерантності до «низової» корупції. Окреме місце в цьому сегменті займає також відсутність дієвих механізмів соціального контролю²⁵. Останнє пояснюється передусім повільним розвитком громадянського суспільства в Україні тих часів.

В цілому, як вбачається, весь окреслений спектр проблем залишається актуальним та значущим – хоча, звичайно, і не в таких масштабах, якими характеризувалися сумнозвісні «лихі 1990-ті» рр. – і для поточної ситуації щодо боротьби з корупцією в Україні.

Література

1. Виговська А. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини за вітчизняним і зарубіжним кримінальним законодавством: порівняльна характеристика. // Правова держава. – 2010. – Вип. 21.
2. Дорогих О.М. Організаційно-правові основи діяльності державної контрольно-ревізійної служби в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Одеська держ. юридична академія. – Одеса, 1999.
3. Дудоров О., Тертиченко Т. Незаконне збагачення: сумнівна новела антикорупційного законодавства України // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 3.
4. Єгарміна В. Внутрішній контроль: сучасність та перспективи розвитку // Вісник Податкової служби України. – 2004. – №29.
5. Запобігання корупції: методичні рекомендації для місцевих активістів / [Д.О. Калмиков, Д.В. Сінченко, О.О. Сорока, М.І. Хавронюк, Г.Л. Шведова]; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2017.
6. Кубальський В.Н. Незаконне збагачення: аналіз новели кримінального законодавства // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2013. – № 3.
7. Кун Т. Структура наукових революцій. – К. : Port-Royal, 2001.

²⁰ Пряміцин В.Ю., Ніколюк А.В. (2019) С. 23.

²¹ Виговська А. (2010) С.355.

²² Петрашко С.Я. (2011)

²³ Пор. Дудоров О., Тертиченко Т. (2011) та Кубальський В.Н. (2013)

²⁴ Див. Запобігання корупції. (2017) С.164-197.

²⁵ Див. Запобігання корупції. (2017) С.198-203.

8. *Петрашко С.Я.* Конвенція ООН проти корупції: універсалізація стандартів у сфері протидії корупції // Науковий вісник Ужгородського ун-ту: Серія: Право. – 2011. – Вип. 15, Ч.2.

9. *Полтораков О.Ю.* Фінансовий контроль над сектором безпеки: теорія і практика // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №1(36).

10. *Пряміцин В.Ю., Ніколюк А.В.* Антикорупційна діяльність України: історія, помилки, шляхи подолання неефективної боротьби з корупцією // Право і суспільство. – 2019. – №2, Ч. 2.

13. ДМИТРО ВОЙТЕНКО

Говорячи про причини корупції в Україні, ми говоримо не про одну і не про дві і навіть не про три причини. Нажаль, явище корупції в нашій країні стало вже чимось звичним і в уяві більшості людей «непереможним». Такий стан справ, насамперед, спричинений комплексністю корупції, як явища саме в нашому, Українському варіанті.

Якщо трохи з гумором підійти до процесу боротьби з корупцією в Україні то виглядає це десь так

Ну а, якщо серйозно, то картинка доволі яскраво відображає перемінні успіхи у боротьбі з корупцією в нашій країні. А, якщо ще більш серйозно, то говорячи про причини я б розділив їх на декілька видів: культурні, соціальні, економічні, політичні та інституційні.

Почати напевно варто з культурних, що ж це одна з найстаріших причин чому в нашій країні і досі процвітає корупція (*потрібно пам'ятати, що корупція це природне явище, в будь якому суспільстві, будь-якої країні існує корупція, різниця лише в ставленні до неї більшої частини суспільства і її масштабах*), культура, як причина корупції тісно пов'язана з корупцією на побутовому рівні. Наголошу на тому, що як я вже зазначав вище корупція це природне явище, так безумовно негативне, та все ж природне, рекурсуючи до історії нашого народу можна побачити, що на всіх історичних витках розвитку, було цілком нормально «віддячити за послугу». Більше того, якщо така «дяка» не надавалась про таку людину відзивались не найкращим чином. Цікавим фактом було те, що так звана «дяка», надавалась навіть тоді, коли тогочасний «актор» виконував покладені на нього законом обов'язки, тобто фактично робив свою роботу. Це деяким чином було закріплено навіть на законодавчому рівні. Система «Кормлений» передбачала утримання тогочасних князівських адміністрацій за рахунок коштів общини, а от наприклад в Руській правді були положення, згідно з якими, особи які збирали данину, будівничі міст та дружинники отримували додаткову сплату від общини, окрім оплати своєї роботи від князя. А так чи інакше, культурно-ментальні корені дуже складно викоринити. Але! Культурні причини це не найважливіші причини виникнення і існування корупції в нашій державі.

Говорячи про соціальні причини існування корупції в нашій країні, ми говоримо про те, як думають «наші» люди і чому вони так думають. Насправді соціальні причини дуже пов'язані з культурними, однак, якщо культура це про те як «встановлено звичаями» то соціум «це люди і їх думки». До соціальних причин існування та виникнення корупції в нашій країні, я б відніс низький рівень антикорупційної освіченості, переважання індивідуальних прагнень над колективними і низький рівень громадянської свідомості та активності в цілому. Все це в своїй сукупності, створює передумови для виникнення такого виду корупції, як корупція «очікуваної поведінки». Типовим прикладом цього є фраза – «Не ну а шо, всі ж так роблять.....».

На черзі економічні причини. Думаю тут можна досить коротко, чим нижчий рівень економічної забезпеченості населення, тим більше таке населення буде шукати шляхи покращити своє економічне благополуччя. А як ми знаємо людям, як і природі властиво шукати найлегший шлях подолання проблем. Щоб влаштуватись на посаду з заробітною платою в 20000 тисяч гривень в місяць не потрібно вчитися 6 років, достатньо занести кому треба, чи не так? Нажаль, серед деяких наших співвітчизників побутує думка, що ТАК! А говорячи про більш простий рівень, згадаємо про колишніх ДАІ-шників. Посадовий оклад у них був невеликий, а жити за щось треба було, окрім того і сім'ю годувати за щось треба було. А потім процес «годування сім'ї» перетворювався в хобі і під кінець кар'єри «вартові доріг» мали доволі непогані статки. Тому виважена та розумна політика держави в сфері створення робочих місць та забезпечення гідних умов праці є однією з ключових цілей для подолання корупції.

Політичні причини є наслідком перших трьох причин, адже політики це теж люди і теж вихідці із суспільства, яке їх «породило». Говорячи про політичні причини згадується картинка з початку есе, зрада-перемога, перемога-зрада. В ідеалі керівництво країни та представники народу, мають задавати курс розвитку. Ну з цією функцією наші політики справляються, однак курс цей веде нажалі не до подолання корупції. Політичні причини є одночасно і причиною і наслідком соціальних причин. Адже коли суспільство бачить, що його представники, вчиняють корупційні дії, це створює передумови для того щоб суспільство повторювало такі ж самі дії. В той же час суспільство покладається на політичну еліту як на своїх представників. Від них очікують проведення реформ і змін на краще. Однак, іноді через «нетерплячість» суспільства деякі реформи так політичні курси не реалізуються до кінця, що ще більше обурює суспільство. Можливим шляхом вирішення є запровадження жорстких цензів для вступу на державні посади та зайняття посади народного представника. Можливо такі цензи змогли б відсікти частину недобропорядних кандидатів на ці посади.

Отже, насправді не можна виділити, якусь одну конкретну причину виникнення та існування корупції в нашій країні, вони всі взаємопов'язані та є і причиною і наслідком одне одних. Говорячи про боротьбу з ними можна впевнено сказати, що для зменшення рівня корупції потрібно здійснювати кроки в кожній з перелічених вище сфер. Я спеціально не вживав слово подолання, оскільки це просто фізично неможливо, корупція є і буде, однак основна задача влади і кожного громадянина в боротьбі з нею – це зменшити її рівень.

14. ВІКТОР СУХАР

«Земля наша велика і щедра, а порядку в ній нема» (легенда про призначення варягів на князівство).

Вивчаючи зазначене питання, мною були проаналізовані деякі статистичні дані щодо рейтингу України стосовно сприйняття корупції²⁶, ряд досліджень щодо причин корупції в державі та проблеми її подолання.

Майже кожен з дослідників української корупції визначає різну кількість причин корупції, поділяючи їх на свій розсуд за різними критеріями на основні і другорядні, від залишених нам у спадщину від радянської системи до набутих в процесі переходу від тоталітаризму до демократії, а також політичні, економічні, юридичні, організаційно-

²⁶ <https://www.transparency.org/cpi2018#detail>

управлінські, соціально-психологічні та інші чинники, які набувають форми причин та умов корупції.²⁷

Безумовно, всі причини визначені правильно, але якщо повністю визначати всі причини корупції в Україні, то вони за своїм об'ємом напевно перевищать двотомний словник корупції, виданий у Венесуелі. Якщо провести мабуть не зовсім вдалу, але наглядну, аналогію та порівняти причини корупції з причинами тяжких захворювань людини, наприклад таких, як тютюнопаління, погана якість повітря, води, погане харчування, недотримання елементарних санітарних норм, то вже не буде важливо, що з цього стало основним чинником тяжкої хвороби, а що другорядним. І якщо порівнювати за цією логікою стан протидії корупції в Україні зі станом пацієнта, то можна сказати, що хворий знаходиться у реанімації.

Точно за такою ж аналогією МВФ дає свої рекомендації щодо подолання корупції²⁸ в нашій країні. Завдання експерта (МВФ) – оцінити пацієнта, застосувати теорію та призначити лікування. Завдання пацієнта – дотримуватися лікування. Проте, суверенним націям (не кажучи вже про пацієнтів) не подобається слухати від сторонніх осіб, що їм робити.

У 2001 році 80% українців погодилися з твердженням: «Нинішня влада не має реального інтересу в покаранні корупції».²⁹ Вивчаючи місце України за рейтингом сприйняття корупції за 2000-2018 р.р., очевидно, що зазначене твердження є актуальним для будь-якої влади в цей період.

Таким чином, узагальнюючи викладене, першою причиною масштабної (системної) корупції в Україні (у порівнянні з високо розвинутими демократичними країнами) є відсутність у групи людей, яку ми називаємо Влада, інтересу та внутрішньої волі в подоланні корупції.

Розглядаючи діяльність іншої групи людей (умовно Виборці або Не влада) ми бачимо, що вона, у контексті боротьби з корупцією, є роздрібненою та уявляє свою вигоду від подолання корупції досить умовно та неявно. Згідно з теорією груп професора з економіки М.Олсона³⁰, «люди збираються у стада тільки для боротьби з іншими стадами». Звісно, що в Україні траплялися події, коли остання група була досить консолідована та своїми діями та тиском змінювала корупційну владу (Помаранчева революція, Революція Гідності, останні президентські та парламентські вибори). Проте, діяльність цієї групи є періодичною і тільки в ті періоди, коли індивіди усвідомлюють, що його вигода перевищить втрати (чи втрати індивіда від діяльності цієї влади будуть вищими, ніж за нової влади), а досягнення цілей цієї групи одночасно принесе особисту користь і йому. В цей же період відбувається тиск на владу, хоча в інші періоди він мінімальний або зовсім відсутній.

Таким чином, другою серйозною причиною корупції в Україні є відсутність постійно діючої групи (груп), спроможної на постійній основі під загрозою зміни влади здійснювати на неї зовнішній тиск з метою проведення ефективної антикорупційної політики.

Ще одним чинником, який, на мою думку, суттєво впливає на стан корупції в Україні, є масштабність реалізації антикорупційної стратегії. Україна досить велика держава з великим чиновницьким апаратом, і впровадження будь-яких реформ веде до ускладнення процесів на всіх етапах і рівнях. Додатково можна виділити формування «порядку денного», під час якого «інноваційні» пропозиції можуть бути сильно змінені або не розглянуті зовсім³¹.

²⁷ Запобігання корупції: методичні рекомендації для місцевих активістів / [Д. О. Калмиков, Д. В. Сінченко, О. О. Сорока, М. І. Хавронюк, Г. Л. Шведова]; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2017. – 242 с.

²⁸ Klitgaard, R. (2019) “Engaging corruption: new ideas for the International Monetary Fund”, *Journal Policy Design and Practice*, Volume 2, Issue 3, p. 229-242.

²⁹ https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

³⁰ Мансур Олсон «Логіка колективних дій, Суспільні блага і теорія груп»

³¹ А. Олійник О. Гаман-Голутвіна. Адміністративні реформи в контексті владних відносин: досвід постсоціалістичних трансформацій у зрівняльній перспективі. 2008 р.

Тільки коли нові підходи та ідеї стають звичними та зрозумілими для чиновницького апарату, реформа може досягти успіху.

15. ОЛЕКСАНДР МАЛОГОЛОВКО

Що таке корупція?

Відповідно до монографії І.О.Ревака (www.irbis-nbuv.gov.ua > cgi-bin > irbis_low > cgiirbis_64 > UL0000017.PDF // Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. – с. 7), корупція – слово латинського походження, що означає псувати, завдавати шкоди, руйнувати, викривляти, фальсифікувати, а в найуживанішому варіанті – використання особою повноважень, наданих їй державою, з метою власного збагачення або на користь третіх осіб.

Чи була закладена саме така мета при передачі повноважень державним діячам? Вочевидь ні. Адже сам Президент, під час прийняття присяги, тримаючи руку на Біблії, обіцяє: «...усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі» (<https://www.obozrevatel.com/politics/zelenskij-prinyal-prisyagu-prezidenta-ukrainyi-opublikovan-tekst.htm>).

І тут нічого не сказано про власне збагачення за рахунок своїх нових посадових обов'язків чи збагачення третіх осіб. В чому ж тоді полягає секрет, що люди, які обіймають високі державні посади, прагнуть отримувати неправомірну вигоду? Як от з останнього: затримана чиновниця з Офісу Президента – пані Світлана Кондзеля, на хабарі за сприяння в призначенні на високу посаду в керівництві НАК Нафтогаз України (<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/chinovnicyu-ofisu-prezidenta-spiymali-na-velicheznomu-habari-svitlana-kondzelya-novini-ukrajini-50053223.html>).

Напевно, сутність самих людей. Як сказав Воланд в романі «Майстер і Маргарита»: «Люди, як люди. Люблять гроші, але ж це завжди було. Людство любить гроші, з чого б ті не були зроблені, зі шкіри чи, з паперу, чи з бронзи або золота. Ну, легковажні ну, що ж, звичайні люди загалом, нагадують колишніх, квартирне питання лише зіпсувало їх» (<https://socratify.net/quotes/mikhail-afanasevich-bulgakov/59387>). Але я б не був таким категоричним стосовно самих людей. Адже на приклад, молодий спеціаліст, щойно зарахований на державну службу десь у 2007-2010 роках, отримував 800 гривень зарплатні, чого звичайно, не вистачило б на оплату оренди житла, харчування, проїзд в м. Києві на той час. Тобто сама система не дбала про своїх членів, в деяких випадках, вони були змушені йти на «вирішення питань» з неправомірною вигодою для себе. А далі це затягувало і ставало звичкою, можливістю заробити. Але не завжди все закінчувалося добре, адже гроші нечесні, і багато в кого з таких осіб або діти погано закінчили (варто згадати самого колишнього Президента України – пана Януковича, син якого загинув на озері), або спилися/стали наркоманами, або самі особи погано закінчили. Мало хто побудував щастя на таких грошах.

Другою причиною корупції в Україні, напевно, можна назвати бюрократичний апарат, який заточений під корупцію – занадто повільний у прийнятті рішень. Тут влучно буде навести приклад, про який нам розповідав професор Хавронюк М.І. під час однієї зі своїх лекцій. Про двох осіб, які хотіли отримати дозвіл на будівництво і принципово уникали шахрайських схем швидкого вирішення свого питання. Так от, щоб все зробити по букві закону без неправомірних фінансових вливань, в них пішов цілий рік, який через хабар, можна було вирішити протягом декілька днів. Уявіть лише собі.

Тобто виходить, що з однієї сторони самі люди, які були у керма країни, створили таку неворухливу систему, щоб отримувати з неї «прибуток», а з іншої сторони, знов таки люди, але ті, що хочуть швидко отримати результат, погоджуються платити, шукають довірених осіб, через яких можна «швидко вирішити свої питання». І цих других можна зрозуміти. Скоріш за все, це представники бізнес сфери, які цінують свій час, адже для них, час – це гроші. Тобто виходить, що капіталізм в Україну прийшов швидше, ніж вона встигла приготуватися, змінити старі процедури на нові, більш швидкі, дружні до людей.

Я думаю, що наразі наша країна як раз перейшла в стадію активної трансформації. І завдяки донорським проектам та міжнародним організаціям, вона перестроїться на новий лад. Як приклад, можна навести міжнародну програму «U-LEAD з Європою», в межах якої в об'єднаних територіальних громадах відкривають сучасні Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) (<https://tsnap.ulead.org.ua/>). Наразі відкрито 53 ЦНАПа з 365 запланованих. Програма впроваджується за фінансової підтримки Європейського Союзу та його країн-членів Данії, Естонії, Німеччини, Польщі та Швеції. Тобто ці країни виділяють кошти своїх платників податків на розвиток демократії в нашій країні. Варто аплодувати стоячи.

Крім того, можна назвати Проєкт «Гендерне бюджетування в Україні⁶», який фінансується Швецією, і який робить видатки на державні програми більш привітними для людей. Тобто наразі Україна знаходиться в перехідній стадії, від старого порядку, коли думали про будівництво «найбільшого концертного залу» до розумного витрачання бюджетних коштів, коли почали замислюватися, а чи потрібен настільки великий зал в смт, чи є кому туди ходити/там виступати?

Вважаю, що завдяки спільним зусиллям міжнародних організацій, чесних державних діячів, громадських активістів, корупцію в Україні буде подолано!

16. ВАЛЕНТИНА ЛАВРЕНЕНКО

За 2018 рік в глобальному рейтингу "Індекс сприйняття корупції" Україна піднялася на десять позицій – з 130 на 120 місце -, отримавши 32 бали. Це на 2 бали більше, ніж в 2017-му. Дані дослідження оприлюднила 29 січня, міжнародна правозахисна організація Transparency International. "Показник України досі гірше, ніж у країн-сусідів: Польща – 60, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33", – уточнили в TI³².

Щодо причин корупції в Україні, то, на мій погляд, їх рейтинг виглядає так.

1. Низька якість державного управління та, як наслідок, запізнення або непроведення важливих економічних реформ і бідність населення

Попри повільне покращення своїх позицій упродовж останніх років, Україна, станом на кінець 2019 року, займає доволі низькі позиції в міжнародних рейтингах – Легкості ведення бізнесу (64 місце)³³, Індексі глобальної конкурентоспроможності (83)³⁴, Глобальному індексі інновацій (47)³⁵ але, крім формальних ознак, в країні є низка нереформованих секторів або незавершених (або половинчастих) реформ, зокрема земельна, медична, пенсійна, комунальна, судова, реформи у сфері децентралізації, енергетики тощо.

В якості прикладу поганої якості державного управління можна навести ситуацію з ФОПами, яка виникла за часів президентства Л.Кучми як результат неспроможності влади запропонувати інші механізми для розвитку підприємництва. Станом на зараз ФОПи перетворилися на внутрішній офшор, масово використовуються для ухилення від оподаткування і перетворилися на чинник шантажу на шляху проведення економічних реформ.

Іншим прикладом неспроможності влади реалізовувати економічні перетворення є затягування з введенням касових апаратів, внаслідок чого значна кількість коштів перебуває у тіньовому секторі економіки.

Структурно економіка України орієнтована на виробництво та експорт продукції з низькою доданою вартістю. ВВП на душу населення у 2018 році становив 3095 дол.³⁶, що приблизно відповідає кінцю 2010 р. Тіньовий сектор економіки становить близько половини ВВП³⁷.

Такий стан економіки та державного управління провокує існування корупції як явища, оскільки підтримує тіньовий обсяг грошей, корупційні схеми і механізми в різних секторах економіки тощо

³² <https://news.liga.net/politics/news/indeks-vospriyatiya-korrupsii-ukraina-sovershila-kachestvennyy-ryvok>

³³ <https://ua-news.liga.net/economics/news/ukraina-pidnyalasya-v-reytingu-doing-business-2020>

³⁴ <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/17/641667/>

³⁵ <https://www.slovoidilo.ua/2019/07/25/novyna/ekonomika/ukrayina-opustylasya-rejtynhu-innovacijnyx-krayin>

³⁶ <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

³⁷ <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/10/11/652509/>

2. Формування олігархічно-кланової економіки

Виникнення у процесі приватизації крупних фінансово-промислових груп олігархічного типу, які чинять вплив на державне управління, представлені в парламенті та впливають на вибори Президентів фактично заблокувало проведення прогресивних реформ. Важливим наслідком такої ситуації стало поглиблення недовіри до влади та її дій, ще більше падіння її авторитету, внаслідок чого в суспільстві немає підтримки будь-яких реформ, крім популістичних. У населення є відчуття відсутності рівних можливостей, непрозорості механізму прийняття державних рішень, що, у свою чергу, підштовхує громадян діяти поза законами в їх особистих ситуаціях, у тому числі й вирішувати справи із застосуванням корупційних схем і механізмів.

3. Відсутність політичної волі, неспроможність політичних гравців діяти злагоджено

Політична корупція, за своїми масштабами, є однією з найбільших. Верхівкою цього є фінансування політичних партій і політичних кампаній, де, за оцінками експертів, підтверджений обсяг фінансування становить близько 25%. І це лише те, що можна прослідкувати за відкритими даними. Тобто, якщо загальні витрати на політичні кампанії упродовж останнього року становили близько 2 млрд грн, з яких лише 200-300 млн. було офіційно підтверджено, то решта грошей, крім того, що їх було використано у непрозорий спосіб, ще мала б надійти з непрозорих джерел (тобто їх треба було витягнути з бізнес-структур та бюджету, вочевидь, у корупційний спосіб)³⁸.

Але ще більшою проблемою є нездатність політичних сил об'єднатися і діяти спільно заради суспільних інтересів. Повільний темп реформ, зокрема після 2014 року, і у тому числі в антикорупційній площі, пояснюється ще й тим, що коаліція демократичних сил, утворивших парламентську коаліцію «Європейська Україна» не змогли діяти злагоджено, а почали конфліктувати, відверто ворогувати, вдаючись до популістичної риторики та взаємної дискредитації.

4. Історична схильність до патерналізму, наслідки радянського мислення, зневірення у позитивному результаті ліберальних перетворень.

“За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», майже 60% громадян тією чи іншою мірою впевнені, що відповідати за їхнє життєзабезпечення має держава, 40% підтримують зрівняння доходів населення й близько 50% виступають за збільшення держвласності в бізнесі та промисловості....»³⁹

5. Висока толерантність до корупції

Цю інформацію неодноразово підтверджували різні дослідження упродовж останніх років. Зокрема, за даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи», «44% в українському суспільстві вважає, що можна знайти виправдання корупції на побутовому рівні. За даними іншого опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», за останній рік хабарі давав кожен п'ятий українець для вирішення особистих питань. Найбільше тих, хто давав хабара серед респондентів від 30 до 50 років і більше заможних і освічених»⁴⁰. Ситуація серед молоді не набагато краще⁴¹. На думку М. Пластуна⁴², з якою я погоджуюсь, «у суспільстві, де існує ментальна корупція – не може бути зменшення чиновницької чи політичної корупції. Такі соціальні закони. Ось чому в Україні вже 27 років боротьба з корупцією нагадує «ходіння по замкнутому колу».

17. НАДІЯ СИНЯВСЬКА

Зазвичай, корупція для різних людей може означати абсолютно протилежні речі.

³⁸ За матеріалами лекції І. Фещенка «Корупція на виборах. Фінансування політичних партій» в курсі «Корупція, державна політика та суспільство» 18.10.19

³⁹ <https://tyzhden.ua/Society/214700>

⁴⁰ <https://glavcom.ua/columns/mpplastun/shcho-take-mentalna-korupciya-i-chomu-ukrajinci-do-neji-loyalni-611519.html>

⁴¹ <https://day.kyiv.ua/uk/blog/nauka/korupciya-u-vyshchiiy-osviti-vyyty-z-zacharovanogo-kola>

⁴² <https://glavcom.ua/columns/mpplastun/shcho-take-mentalna-korupciya-i-chomu-ukrajinci-do-neji-loyalni-611519.html>

Загалом, для цілей цього есе, візьмемо визначення корупції як практику отримання влади, впливу чи інших особистих надбань незаконними або несправедливи до інших методами.

Іншими словами, це безпричинна перевага, прибуток чи вигода від несправедливості через зловживання владою та впливом.

У контексті України, більшість наших громадян зіштовхувалися з цим явищем при різних обставинах. Я вважаю, що основною причиною корупції скрізь у світі, у тому числі у Україні є самі люди, їх моральні цінності, обізнаність та рівень соціальної відповідальності перед іншими. В свою чергу, є ряд чинників, котрі, каталізуючи причину, зумовлюють корупцію у суспільстві. Далі буде наведено короткий опис та аналіз таких.

Серед основних факторів я виділяю вихід України зі складу СРСР та перехід від планової економіки до ринкової, за яких принципи роботи різні. Загалом це фактор «обставин», за яких відбулося становлення, розвиток нашої держави. Так, при плановій економіці, були плани, або так звані КРІ роботи, більшість підприємств була державної власності і за для того аби мати кращі умови життя ніж інші працівники заводу, наприклад, треба було мати доступ до фінансових, сировинних або продуктових потоків, що давали можливість збагачуватися. Не зважаючи на те, що були індивідами з подібним доступом, інші люди були плюс мінус забезпеченими. Натомість при ринковій економіці та приходом конкуренції, принципи роботи на підприємствах залишилися ті ж самі, а потенціал технологічного розвитку потрапив в стагнацію. Так умови ринку змінилися, а підходи ні.

Недовіра один одному, цей фактор бере початок з попереднього. Так в українському суспільстві виникло таке явище як «кумовство». Політики, підприємці вважають, що набагато ефективніше призначити «свою людину», хто може бути брат, сестра, хрещений, друг чи подруга. Які за рахунок особистого контакту мають можливість або дійсно покращувати усі процеси на підприємстві, або прикривати один одного при вчиненні злочину.

До прикладу, кожного разу після президентських чи парламентських виборів проходить чистка кадрів та призначення нових осіб. Чи правильно так робити? На мою думку ні, адже в тому то і суть розподілу влади аби гілки працювали незалежно від зовнішніх обставин таких як прихід до влади іншої політичної сили.

Відсутність або невеликий обсяг інвестицій в науку та освіту. Технічний прогрес – це те що робить світ більш динамічним та прозорим, те що викорінює корупцію. Гарним прикладом чому це потрібно робити є Японія, де рівень технологій досяг того рівня, що деякі процеси співіснування в соціумі відбуваються без втручання людини у це. Наприклад, це те ж отримання довідок, тощо. А також, низький рівень надання освітніх послуг призводить до того, що випускники не є конкурентоспроможними при пошуку роботи, що супроводжує наступний фактор.

Бідність. Дане явище опосередковано впливає на існування корупції в країні. Та все ж формує відсутність громадської свідомості щодо протидії корупції.

Інший фактор це безкарність. Механізми притягнення до відповідальності за вчинення корупційного злочину є дієвими незважаючи на людський фактор та політичний вплив.

Подібних прикладів можна навести безліч. Через те, що люди розуміють, що жодних наслідків не буде при відкупі від армії, це робиться аби забезпечити собі бажане життя.

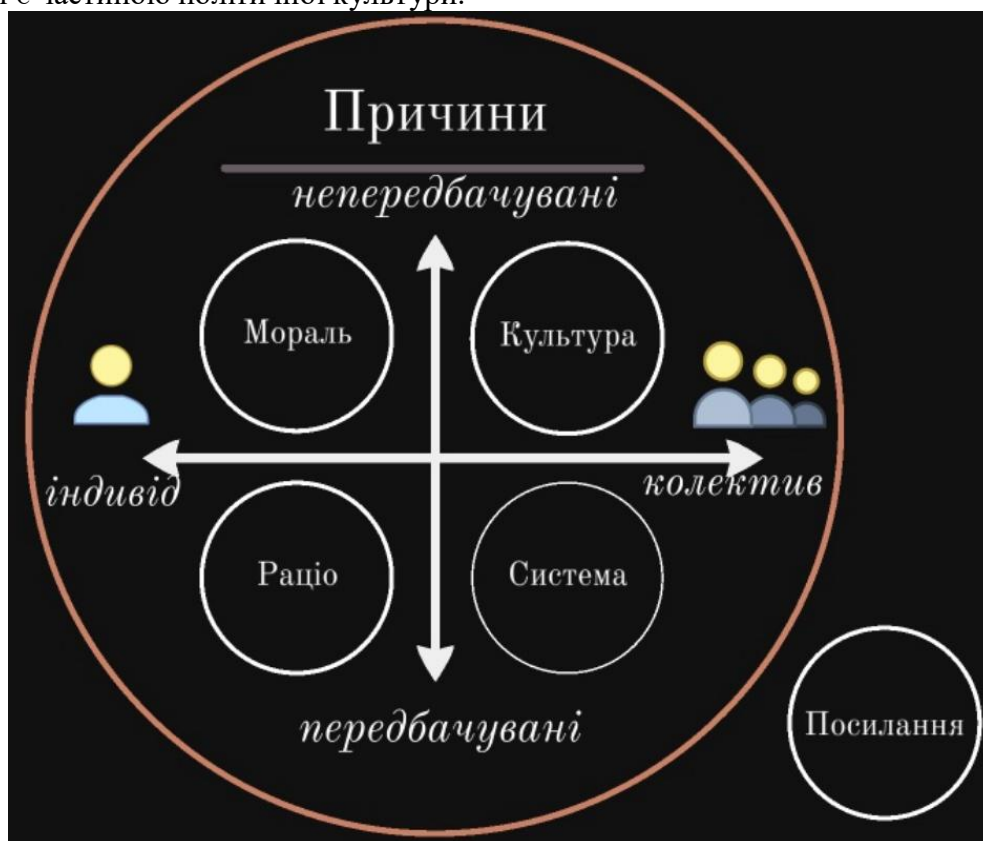
Погано налагоджені процеси в державних установах, що створює бюрократизованість державного сектору. Це зумовлює ситуацію, коли людина усвідомлює, що швидше та якісніше здійснити корупцію, ніж отримувати послугу напряду від держави.

Загалом, є і інші фактори, що також опосередковано впливають на існування корупції, це недосконале законодавство, політичний вплив, та людські мотиви завжди залишаються основною причиною існування корупції.

18. ОЛЕКСАНДР РАК

Корупційна теорія

Якщо розглядати явище корупції в Україні з точки зору моралі, культури, раціо та системи, то цілком очевидно, що корупція в нашій країні є системною, раціональною і цілком є частиною політичної культури.

Наразі в Україні є велике негативне ставлення до корупції серед суспільства, корупція вважається аморальною. Тож 3 з 4 аспектів вказують на укоріненість корупції в державному секторі.

Корупційна практика

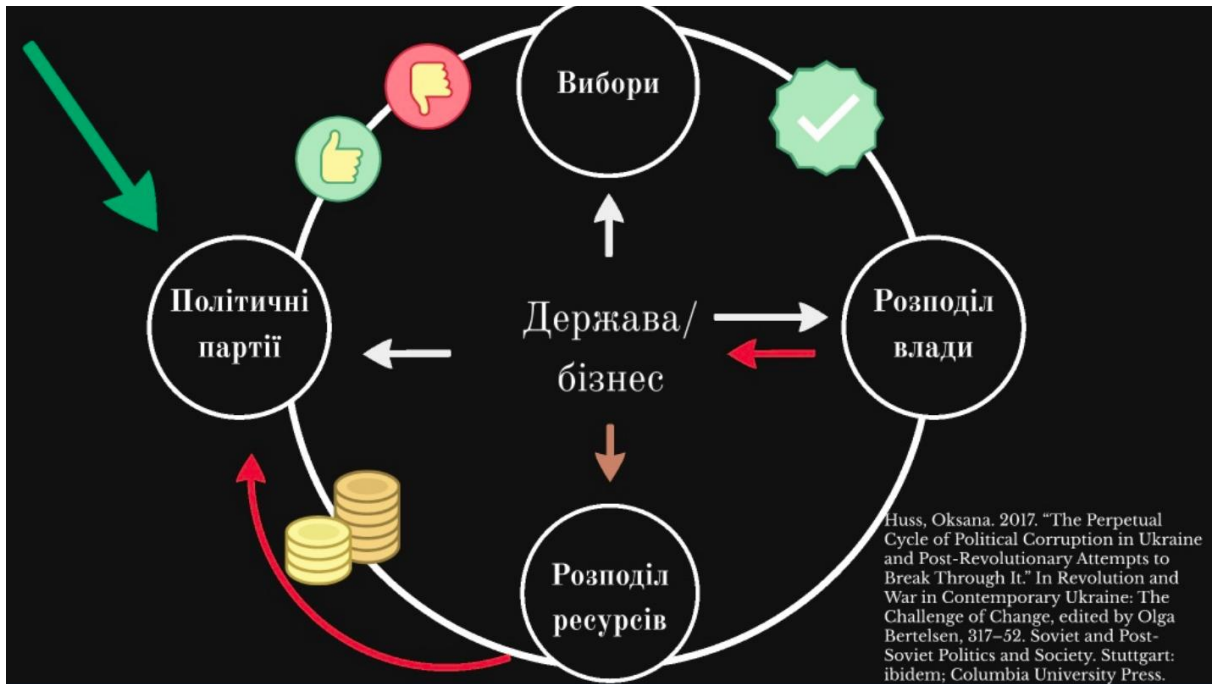
Раціональність корупції полягає у відсутності покарання за такі дії. Тільки перші справи НАБУ скеровані в ВАКС. З “посадок”, які були раніше, можна згадати тільки цілком політичну справу Юлії Тимошенко. За 3 роки дії статті про незаконне збагачення до відміни її Конституційним судом ми не побачили жодного вироку.

Попри те ми регулярно можемо бачити презентації НАБУ з описом схем, які вони розслідують і відправляють до суду. Системність цих схем вражає – поєднання різних державних відомств, бізнесу, правоохоронців та суддів. Це вказує на сильні зв’язки усіх гілок влади між собою та з великим бізнесом. **Правоохоронні органи і суди не діють, бо самі є частиною системи.**

Корупція є частиною культури. Найбільш близький до громадянина приклад – медицина. Це культура побутової корупції. А від зміни керівників різних державних відомств нічого не змінюється і всі вони є частиною однієї корупційної культури.

Системність та вкоріненість цього явища вказує на наявність великих “гравців”, які зробили корупцію в Україні такою.

У 90-х сформувались олігархи – великі бізнесмени, які приватизували державні активи, та отримали політичний вплив. З тих пір ми отримали замкнене коло збагачення на політиці.

На думку VoxUkraine найбільші 7 невдач України в реформах – це:

1. Боротьба з корупцією
2. Судова система та правоохоронна діяльність
3. Земельна реформа
4. Реформа державної служби
5. Приватизація та реформування державних підприємств
6. Охорона здоров'я
7. Освіта

Якщо проблеми перших двох були розкриті вище, то решта це окремі галузі, на яких є велика можливість незаконного збагачення, зокрема:

Земельна реформа -- оренда землі великими підприємствами за низьку ціну (через неможливість продажу), тіловий бізнес з перереєстрації землі як неконкурента перевага.

Реформа державної служби -- проблема принципала-агента, корумпований політичний клас завжди потребує контрольованих держслужбовців.

Приватизація та реформування державних підприємств -- невдала приватизація 90-х фактично запламувала саме поняття приватизації, але відкрила іншу можливість – створення корупційних придатків до державних підприємств.

Охорона здоров'я -- непрозорі закупівлі ліків завжди були можливістю для збагачення фармафії. Нікуди не дівається проблема побутової корупції за участю лікарів та пацієнтів.

Корупційні скандали з забудовою територій вишів та розпорядженням землі НАН показують, що реформування освіти – це процес, що не потрібен елітам, які розпоряджаються цією землею. Тобто керівникам наукових інститутів та ректорам, які отримали індульгенцію взамін на роздані наукові ступені численному колу політиків.

У цей список не увійшла митниця, яка формує значну неконкурентну перевагу при ввозі товарів і це не може відбуватись масово за наявності спротиву з боку працівників митної служби.

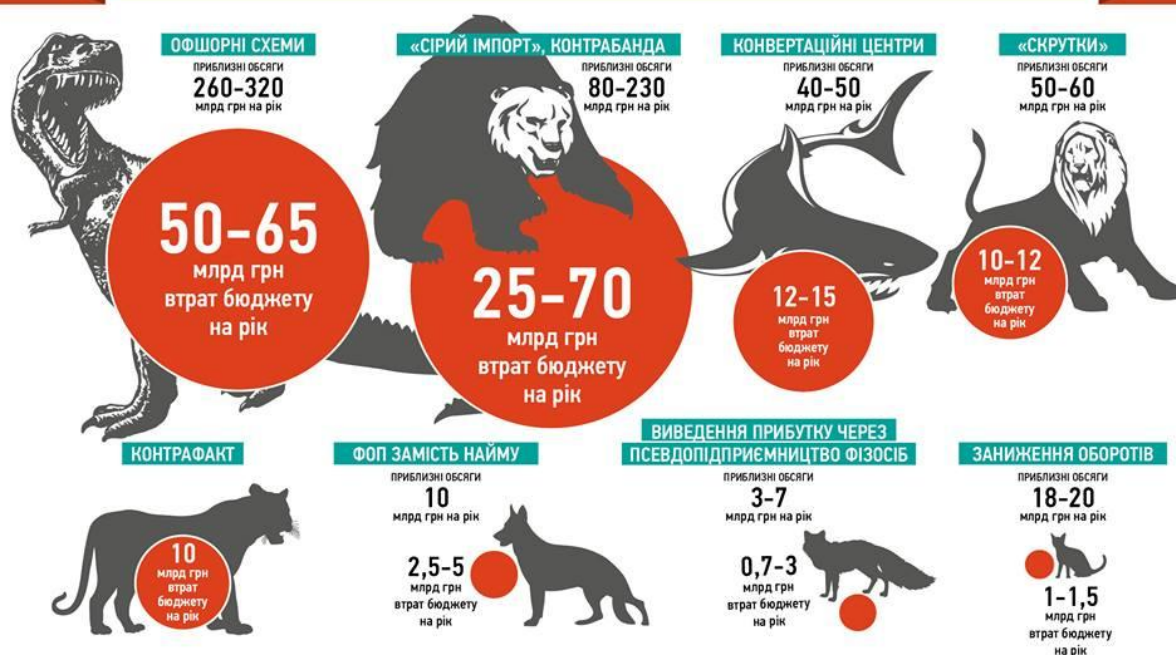
Куди ж ці гроші йдуть далі?

За даними Інституту соціально-економічної трансформації основними схемами з ухилення від сплати податків є вивід грошей в низькоподаткові юрисдикції (офшори), контрабанда, яку вже згадував, вивід готівки через конвертаційні центри, а також “скрутки”.

Звісно, при нормальній роботі правоохоронної системи великі обсяги ухилення можна було б відносно швидко викрити, проте система орієнтована не на правосуддя, а на захист політичної влади від покарання.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Річні обсяги і вплив на державний бюджет України схем ухилення та уникнення оподаткування

Джерело: Інститут соціально-економічної трансформації <http://iset.ua.org>

Тож, як на мене, основна проблема корупції в Україні – це наявність олігархів. Коли я готував це есе, то найшов, що те саме декларує і Олег Тягнибок з ВО “Свобода”. Я абсолютно не поділяю погляди його партії, але з даною тезою вимушений погодитись.

Я не впевнений, що є інші причини корупції в Україні, що незалежні від олігархів. Нажаль безправ'я та відсутність політичної культури за роки радянського союзу викликало неспроможність громадян перемогти олігархів ще в 90-х. Два Майдани 2000-х це наслідки тих поразок, які не стали повноцінними перемогами.

Що ж робити?

Проблему олігархів можна було б вирішити шляхом виборів, проте кожне наступне скликання Верховної Ради так чи інакше контролюється олігархами.

Відповідно єдиним можливим способом боротьби є політична боротьба. У політичній боротьбі роль грають гроші та репутація. Гроші потрібні для купівлі телеканалів, розміщення реклами, гречкосійства тощо. Проте все одно стоячи у кабінці для голосування виборець приймає рішення з огляду на власні уподобання, де репутація має бути на першому місці.

Звісно, репутація в очах виборців і пріоритети їх голосування в тому числі формується тим же телебаченням і ми знову бачимо замкнене коло. Реформа регулювання телеканалів не буде ефективною, якщо буде проводитись представниками олігархів.

На щастя політична боротьба – це боротьба і певні успіхи вдавалось здобувати навіть через супротив олігархів. Найбільш часто це відбувалось після Євромайдану під тиском міжнародних партнерів. Хоча от податкова реформа Януковича не сталась виключно завдяки супротиву малого бізнесу.

Тому, на мою думку, другорядними причинами корупції в Україні в 2000-2019 роках були:

- низька правова та політична культура серед громадян
- неpubлічність інформації, яку має держава
- відсутність реальних інструментів впливу на державні органи
- виборчі правила, які дозволяють агітацію на ТБ
- регулювання ТБ, яке не діє та дає можливість олігархам впливати на редакційну політику

Я покладаю великі надії на Інтернет. Більше половини населення України вже користується інтернетом. Звісно fake news також мають місце і там, і на це теж витрачаються великі кошти, але це та необхідна інформаційна свобода.

Доступ до публічної інформації, петиції та місцеві ініціативи – це однозначно ті сфери, де за останні роки відбулись зміни, проте вони все ще є недостатніми, адже державні органи часто не хочуть виконувати навіть передбачені Законом дії (приклад, непублікації Єдиного державного реєстру).

А решта проблем?

Як на мене, решта проблем держсектору і особливо низька ефективність – це наслідок створеної корупційної системи. Бо дуже часто на держслужбу не йдуть чесні працівники через низьку зарплату, а корумпованих чиновників, звісно, це не зупиняє. А зі сторони політика підвищення заробітної плати чиновнику зробить самого чиновника більше незалежним від корупційних оборудок, а значить і від політика.

Жодна реформа держслужби у таких умовах не буде ефективною. При достатній легкості звільнення держслужбовця нова влада просто буде вичищати ряди незгодних, а при великій складності звільнення – держслужбовець зможе залишатись на своєму насидженому місці максимально довго, а потім зможе ще й поновитись через корумповані суди.

Також суттєвою проблемою є коло “чому дурні – бо бідні, чому бідні – бо дурні”, адже неконкурентні переваги олігархів знищують конкуренцію, сповільнюють економічний розвиток, змушують найбільш освічених громадян виїжджати закордон. Зрештою не сприяють добробуту населення і можливості отримати якісну освіту.

Але, як я вже писав, це не привід не лупати скалу. Демонізація окремих сфер – це і удар по олігарху, і зниження цін для споживачів, і економічний розвиток сектору. Нові антикорупційні правила у кожній сфері – це добре, але не варто забувати, що “розігнатись” олігархи не дадуть.

Зрештою

На мою думку, головною проблемою корупції в Україні є саме олігархи, які мають і гроші, і політичну владу.

Єдина можливість їх перемогти – це вибори. Для гарного результату на виборах потрібні відповідні виборчі правила та свідомі громадяни. Це саме те, над чим потрібно працювати, паралельно пробуючи знищувати олігархічні монополії, корупційні “присоски” до держпідприємств тощо.

Не те щоб мені імпонував цей шлях, бо він довгий і результативність можна буде поміряти раз в 5 років на виборах. Проте це той шлях, яким варто рухатись.

19. КСЕНІЯ ІВАНИШИН

Дискусії про те, що з'явилося раніше: курка чи яйце, ніколи не приходили до однозначного рішення. Не легким є завдання виокремити серед усіх умов останніх двох декад саме ті, які спричинили та «причинять» корупцію й досі. Боюсь, що й обмежитися лише періодом 2000-2019 рр. буде непросто, а тому доведеться заглянути дещо в історію, адже деякі причини можуть бути тяглими у часі та корінитися навіть не в незалежній Україні. Як писали Bo Rothstein та Jan Teorell: «Relatedly, ‘causal effects’-oriented studies of what explains corruption can be inattentive to history and the role of dynamics. For example, some causal factors that have been pointed out are very distant in time from the corruption level that is explained, sometimes by several hundred years». [1, с. 82]

Спростити це завдання – визначення причинно-наслідкових зв'язків – можливо шляхом застосування уже розроблених теорій зі сфери економіки, політології, соціології, антропології. Так, згенералізувавши кілька з них, та адаптувавши їх до українського середовища, пропоную розглянути ті причини, які я визначила як найбільш каузальні для виникнення та популяризації корупції в Україні.

Згідно із економічною теорією виникнення корупції Роберта Клітгарда, корупція виникає там, де є монополія, дискреція та відсутня підзвітність. [2] Однак це правило властиве для демократичних країн, в той час як територія України довгий час перебувала у складі Радянського Союзу, тоталітарно-авторитарної держави, де наявність усіх трьох

вищезгаданих компонентів була основою політичного режиму. Зрозуміло, що цей період не міг безслідно зникнути після становлення незалежної України, навіть попри те що та прийняла рішення рухатися у напрямку демократизації. Тому, він реалізував себе у двох формах, які, на мою думку, стали одними із основних причин корупції в Україні.

Усім добре відомо, що соціалізм Радянського Союзу не визнавав ринкової економіки та приватної власності, однак навіть за цих умов жага до накопичення капіталу у людей не зникала. Багато хто вдавався до бартеру, хабарництва та чорного ринку, але лише окремі групи змогли накопичити капітал тому, коли Союз розпався, саме вони були у вигравші. Ведучи нечесну та незаконну гру, саме ця група опинилася у вигідному становищі: з майновим капіталом та, відповідно, із владою, – що з часом, для захисту свого накопичення, перейшла на площину політики. Тому, перший спадок, який залишив за собою СРСР був зародок майбутньої української олігархії та монополії на владу, що стало основоположною причиною корупції.

Інший спадок від СРСР – це уявлення про те, що держава не повинна звітуватися перед громадськістю. Один із принципів попереднього режиму залишився існувати на довгий час в уже незалежній «демократичній» країні. Громадськість не знала, що має право на інформацію від влади, а доки не знала, олігархат укріплював обмеження у доступі до цієї інформації.

Останньою, однак не менш важливою у списку основних причин корупції є низький рівень освіченості про політику і серед деяких бюрократів, і серед населення. Причиною цьому є загальне нерозуміння державними службовцями того, що для формування політики потрібні відповідні знання, а населенням – що потрібно цікавитися політичним життям країни постійно та критично.

Доступ до необмеженої влади для однієї групи, нерозуміння своїх прав іншою групою та неосвіченість у політиці обох породили ряд другорядних причин, що продовжують життя корупції.

Так, для прикладу, багатопартійність, яка б мала забезпечувати представництво різних верств населення в парламенті, в українському випадку працює за іншим принципом. Партії не утворюються у наслідку ініціативи суспільства, а з ініціативи бізнесу чи окремих осіб. Через велику кількість партій, громадянам, що приходять на вибори, важко визначитися з одностайним рішенням, а ще важче встановити, які з цих партій є прихильниками корупційних схем, та якими є внутрішні коаліції між партіями. Во Rothstein та Jan Teorell у своїй статті згадують дослідження вчених Gerring і Thacker, які виявили, що держави з багатопартійною демократією є більш корумпованими, ніж двопартійні. [1, с. 85] За наявності ілюзії широкого вибору, громадян легше заплутати.

Недосконалість державного адміністрування, зокрема необґрунтована, непрозора бюрократія та відсутність системної єдності між інституціями. У цій ситуації велику роль відіграє освіта та компетенції бюрократів, про це писали Во Rothstein та Jan Teorell, згадуючи дослідження дослідника Dahlström, що відбір бюрократів, базований на їхніх навичках, формує професійну та якісну бюрократію, що є важливою рисою у стримуванні корупції.[1, с. 86] Через неосвіченість бюрократів з одного боку, та тиск олігархату з іншого, маємо результат у вигляді низької якості надання адміністративних, державних послуг. Це виливається у різні форми: хабарництво, розкрадання державного майна та й загалом – низький рівень економічного та соціального благополуччя.

Слабкість громадянського суспільства, яке часом не знає своїх прав та до кого звертатися у разі їх порушення, не групується в громадські організації чи політичні партії для адвокації своїх інтересів, чи просто шукає легших шляхів досягнення потрібного. За такої ситуації не варто очікувати підзвітності влади та вимагати притягнення її до відповідальності у випадку реалізації нею корупційних діянь, оскільки опозиційна сила є слабшою у порівнянні з олігархатним апаратом.

Загалом, кількість причин може бути незліченно великою, однак, як на мене, варто пам'ятати про основні із них: сильний олігархат, необізнаність громадян про свої права та неосвіченість великої частки із них у сфері політики, – оскільки із кожної окремої, або ж із

їхнього поєднання, виникають нові, що підживлюють корупцію в Україні сьогодні. Тому, велика частина зусиль повинна бути націлена саме на подолання цих причини.

20. ДАНА БІЛОУСОВА

Розуміння причин корупції є важливою частиною процесу її запобігання. Щоб знати як «щось» попереджати, треба, в першу чергу, розуміти чому це «щось» виникає. Без адекватного розуміння причин, все, що буде робитися у сфері запобігання корупції, буде більше схоже на боротьбу з вітряками, ніж на справжнє зниження рівня корупції в Україні.

Як видно із публікацій на тему причин корупції в Україні загалом чи конкретно в певних державних органах, то, на жаль, наразі більшість ототожнює поняття «умови» та «причини» корупції. Це не зовсім правильно і потрібно розуміти, що умови – це ті обставини, які сприяють її поширенню, а причини – те, що безпосередньо породжує корупційне діяння.

Інше питання, що постає під час вивчення причин корупції – це те, що дуже часто ці причини розглядаються з точки зору різних галузей або сфер діяльності держави. До прикладу, окремо можуть виділяти причини корупції в медичній сфері, освіті, державному управлінні, чи в економічній, політичній, соціально-культурній сферах. Це дуже банальний підхід до причин розуміння корупції. Однак, на мою думку, якщо не ділити причини корупції за галузями, то треба, принаймні, класифікувати їх на суб'єктивні та об'єктивні, або внутрішні і зовнішні.

Суб'єктивні причини – це ті, які стосуються системи цінностей як суспільства, так і окремо кожної людини. В головах людей досі лишаються залишки радянської системи. Як зазначає професор С. Ж. Лазаренко: «Нова система цінностей ще не утвердилася... Якщо в часи тоталітарного режиму громадяни повинні були орієнтуватись і в суспільстві в цілому, і на рівні великих чи малих соціальних груп на єдину для всіх систему духовних цінностей, то в нових умовах цей канал контролю руйнується»⁴³. Тобто, суб'єктивні причини корупції це відсутність тієї «антикорупційної свідомості», про яку йде мова в проекті нової Антикорупційної стратегії.

Об'єктивні ж причини – це все те, про що заведено говорити, коли мова йде про корупцію. Це і прогалини в законодавстві, і наявність дискреційних повноважень, і недосконала судова система, і певна декларативність принципу невідворотності покарання. «Формула корупції», яка була сформульована Р. Клітгаардом якраз і пояснює зовнішні причини корупції: $K=M+D-P$, де K – корупція, M – монополія, D – дискреція, P – підзвітність. Таке пояснення причин корупції використовується дуже широко, але, на мою думку, воно є дуже однобоким, адже пояснює лише корупцію, яка «йде» з держави. Тому я не вважаю доцільним її використання для детального пояснення причин корупції в Україні.

Якщо надавати якійсь причині першочерговість, то, на мою думку, треба суб'єктивні причини вважати найважливішими. В Україні не дуже заведено говорити про корупцію на побутовому рівні, бо постійно всі ведуть мову про корупції в найвищих ешелонах влади, а не про її прояви на побутовому рівні. Ми ж повинні розглядати корупцію як продукт всього соціуму, а не як «моральний занепад» окремих осіб при владі.

До суб'єктивних причин відносять: перехідний період у житті суспільства пов'язаний із розпадом старої системи моральних та духовних цінностей, відсутність ясно проголошеної державою мети, поширення корупції у різних сферах життя, перетворення її на масове явище робить її елементом повсякденності, звичаю, традиції, слабо розвинений внутрішній моральний контроль, який є наслідком зміни тоталітарного режиму на демократичний⁴⁴. Якщо коротко – несформована «антикорупційна свідомість».

Безумовно, що набагато легше запобігати чи боротися з тим, що можна буквально побачити чи відчувати. Але якщо причина корупції є найпомітнішою (наприклад, зубожіння населення), то це не значить, що вона є основою. Окрім цього, все ж краще звучить фраза «ми прийняли цей закон/підняли мінімальну заробітну плату для зниження рівня

⁴³[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=817>

⁴⁴[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://od.ukrstat.gov.ua/ZPK/pru_korup.htm

корупційності в Україні», ніж «ми почали проводити заходи для підвищення антикорупційної свідомості».

Я щиро вважаю (і вже зазначала це в письмовій роботі щодо пропозицій до Антикорупційної стратегії), що все починається з голів людей. Першопричина в тому, що ніхто не хоче починати з себе і в суспільства відсутнє «на генетичному рівні» розуміння, що корупція шкодить всім – і тим, хто «дає», і тим, хто «бере», і тим, хто «спостерігає».

Чому я вважаю відсутність «антикорупційної свідомості» першочерговою причиною корупції легше показати на прикладі. Припустимо, що ми із наймолодшого віку виховуємо дитину у світлі «правильних» цінностей. Ми навчаємо її дисципліні, чесності, відкритості, пояснюємо основи державотворення такими, якими вони мають бути в ідеальному світі. Якщо «процес виховання» пройшов ефективно, то у старшому віці ця людина буде дивитись на світ крізь цінності, які йому прищепили в дитинстві – дисципліна, чесність, відкритість. Тому, коли він чи вона потраплять у явно корупціогенне середовище, то це буде неприйнятно. І коли знайдуть лазівку в законодавстві, то її використання теж буде неприйнятно. І не важливо чи ця людина потрапить на державну службу, піде в політику чи стане підприємцем. Важливо лише те, що правильне виховання та формування «антикорупційної свідомості» допоможе протистояти «корупційній спокусі».

Зараз же все навпаки – за відсутності внутрішнього морального переконання, що корупція – це «зло», люди, потрапляючи у «сприятливе корупційне середовище», починають поводити себе «за звичкою» – порушують закони чи шукають в них лазівки.

Зрозуміло, що така позиція не користується широкою підтримкою і для деяких «дослідників корупції» навіть неприйнятною, адже ми звикли говорити про корупцію як наслідок проблемного законодавчого регулювання і «корупційної розбещеності» кадрів на держслужбі.

Ми розглядаємо корупцію як певні конкретні масові діяння, які вчиняють фізичні особи. Отже, щось має зумовлювати саме таку масовість в поведінці осіб. Не проблема, коли одна людина вчиняє протиправно, – проблема, коли така поведінка через неспроможність думати самостійно, копіюється всім іншим натовпом. І я вважаю, що така ситуація може змінитися завдяки запровадженню основ антикорупційного навчання з найменших років.

Ми звикли ігнорувати повний правовий нігілізм нашого суспільства, однак варто на це нарешті звернути увагу, адже саме формування правової культури в населення є одним із кроків для формування згаданою «антикорупційної свідомості». Окрім цього, іншим аспектом, на мою думку, є наразі несприятливий морально-психологічний клімат, враховуючи повне розчарування суспільства у владі та наростаючий тиск через воєнні дії на території України. Це все сприяє небажанню населення почати з себе і почати процес запобігання корупції з дрібних побутових аспектів.

Іншою причиною корупції, яка є другою, однак не менш важливою для розуміння феномену поширеності корупції в Україні є недотримання принципу невідворотності покарання. Якщо коротко, то принцип невідворотності покарання – це коли законно ти не можеш уникнути відповідальності за скоєне правопорушення, а незаконного способу просто не існує.

На сьогодні не можна сказати, що принцип невідворотності покарання залишається ефективним, зважаючи на корупційність діяльності правоохоронних органів та судової системи. На жаль, уникнути відповідальності за вчинення корупційного правопорушення не є складним і багато хто цим користується. Найкраще це, наприклад, видно у ситуації, коли Конституційним Судом України було визнано статтю Кримінального кодексу України про незаконне збагачення. Звісно, зараз вже прийняли нову редакцію цієї статті, але закони не мають зворотної дії в часі, тому всі суб'єкти, які могли б потенційно «підпадати» під дію цієї статті, не будуть покарані.

І це, насправді, величезна проблема для України. Порушники розуміють, що можуть легко «вирішити» питання в суді чи в правоохоронних органах. Тому, коли вони вчиняють якесь корупційне діяння, то не відчують, що їм «щось за це буде». І це аж ніяк не сприяє подоланню корупції в Україні. Це робить нашу «корупційну прірву» ще глибшою. На жаль.

Це, на мою думку, і є другою за важливістю причиною корупції в Україні.

Я розумію, що постановка теми звучить так, що необхідно проаналізувати причини корупції саме протягом останніх двадцяти років, але я щиро вважаю, що названі мною дві причини це те, що є важливим для обговорення в будь-який час і навіть в будь-якій державі, хоча вони і звучать досить абстрактно. Однак, якщо не говорити про це зараз, то через наступні двадцять років не виростуть діти, які нарешті почнуть чинити правильно.

Вплив інших причин корупції також не варто заперечувати, однак, на мою думку, їх вирішення не є настільки нагальним в Україні як зазначені мною відсутність «антикорупційної свідомості» та неефективність застосування принципу невідворотності покарання. Варто також згадати такі причини корупції як наявність надто великої дискреції в повноваженнях державних службовців, нестабільне та незбалансоване законодавство, відсутність адекватної системи підзвітності. Також варто окремо зазначити, що відсутність політичної волі як такої призводить до неефективності всієї системи запобігання корупції, що, в свою чергу, тягне за собою її подальше поширення.

21. ОКСАНА СІКОРСЬКА

Необхідною умовою для ефективної боротьби та запобігання корупції є з'ясування причин її виникнення та умов, що сприяють її існуванню та розвитку. Пошуком та дослідженням глибинних причин корупції, а також ефективних моделей запобігання та боротьби з цим негативним явищем займалися та займаються науковці різних галузей в усьому світі.

В Україні також тема корупції займає не останнє місце. Держава, що порівняно нещодавно отримала незалежність, наче щойно народжена, могла би розвиватись як демократична, правова, соціальна держава, з усіма притаманними такій державі ознаками, як то визнання влади народу як верховного носія і джерела влади, рівноправна участь усього народу (а не тільки частини населення) в управлінні справами в суспільстві і державі безпосередньо (самоврядування) і через представницькі органи, демократична процедура утворення органів держави в результаті конкуретних, вільних і чесних виборів, рівність всіх перед законом і судом, проголошення і реальна гарантованість основоположних прав людини і громадянина, тобто налагодженість юридичних інститутів та юридичних механізмів і процедура дієвого захисту особи від свавілля і беззаконня, взаємна відповідальність держави і громадянина, тощо.

Натомість, демократична правова соціальна країна отримала своє вираження у вигляді лише лозунгу в Конституції, а Україна поглинула в корупції.

За даними антикорупційної мережі Transparency International «Україна здобула 30 балів зі 100 можливих у дослідженні «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2017 рік і посіла 130 місце (зі 180 країн).

То чому ж так сталось, які саме причини слугували цьому.

Розмірковуючи над даним питанням, слід виділити деякі, на мою думку, головні причини.

На мою думку, головною причиною в оглядовому періоді, 2000-2019 роки, є відсутність саме політичної волі. Розшарування населення на бідних та заможних, що виникло на тлі перехідного етапу, пов'язаного з розпадом Радянського Союзу, призвело до формування правлячої політичної еліти, для якої влада є лише інструментом особистого збагачення.

Відсутня будь-яка стабільність в структурі органів державної влади. Міністерства та відомства постійно піддаються ліквідаціям, реорганізаціям, скороченням. Внаслідок чого створюються нові, або поновлюються старі, або, внаслідок скорочення, ще більше роздувається штат та чисельність працівників, державних службовців. Кожна посада в органах державної влади має свою вартість. Непоодинокі випадки, коли посади дарувались родичам, друзям, знайомим, приурочувались до якихось святкувань.

Як кажуть, риба гниє з голови. Політичною волею в даній ситуації виступає лише бажання утримання встановленого "порядку", бажання контролювати всі ключові органи державної влади, мати свої кишенькові правоохоронні органи та суди. При таких бажаннях мовчазне та толерантне до беззаконня населення тільки відіграє на руку корумпованим

міжновладцям. Тому, для населення створюються певні ілюзії турботи, та надаються деякі можливості та привілеї. Аби з низу до гори стікались гроші і у людей не виникало бажання до громадянської війни, революції, страйку, бунту.

В свою чергу, український народ опинившись на межі виживання, позбавлений віри до влади ще за часів Радянського союзу, пристосовується до нових умов. На фоні повної зневіри до влади та впевненості, що закон не для всіх, отримує розквіт правовий нігілізм. Формується не лише толерантне відношення до корупції, корупція стає способом мислення, що зумовлює суспільне життя. Вбачається за неможливе вирішення будь-якого питання без хабара. Побутова корупція – стає правилом і виступає звичним способом розв'язання життєвих проблем, стає нормою.

Українці століттями жили не у власній національній державі, а були тільки безправним „населенням” чужих держав – „на нашій, не своїй землі”. Кожна з держав-загарбників мала на меті знищення тим чи іншим шляхом супротив української нації, перетворити на слухняних та покірних наймитів чергового „старшого брата”. А тому саме "пристосування до умов" та "терпіння" є, на превеликий жаль, одними з притаманних рис українського народу, а на державному рівні українське "пристосування" доволі ефективно використовується. Люди, що привикли до зовнішнього контролю, не мають високого рівня моралі, і їм не важко брати чи давати хабара, зловживати службовим становищем. Тому дрібна побутова корупція, та адміністративна корупція сприймається абсолютно нормальним явищем в свідомості громадян.

Психологічно-моральні чинники наряду з політичними, на мою думку, є головними причинами корупції. Безумовно, що недолуге правове поле, розгортання економічної кризи, тіньова економіка, несплата податків до бюджету, розкрадання державних коштів, занепад у всіх галузях народного господарства, навряд чи можливо назвати другорядними причинами існування корупції, але, це скоріш за все не причини, а умови її існування, і вони напряду пов'язані з існуванням політичної волі та правосвідомості суспільства, з бажанням змін.

22. ВІКТОРІЯ СОТНІКОВА

З останніми подіями тема боротьби з корупцією в Україні набрала значних обертів, що є позитивним фактором не лише у встановленні справедливості, для незаконно обкрадених людей, а й для успішної розбудови держави в цілому. Однак виникає питання, що змінилось? Чому зараз можна, а раніше ні?

Скільки б громадян України не було опитано, жодний не скаже, що в Україні немає корупції, оскільки кожний десь з нею стикався. Та якщо спитати про причини цього явища, то вже не так багато людей дадуть відповідь на це питання або ж скажуть, на кшталт, що всі, хто при владі – «воры». Але ж, якщо змодельовати ситуацію, що корумпована влада, яка обкрадає чесних людей – зникла чи залишиться корупція?

Якщо звзвати розгляд даного питання до позиції: корупційне правопорушення — відповідальність, то ми побачимо, що в період з 2000-2019 роки майже ніхто не був притягнутий до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення.

Отже, з вищезазначених абзаців випливає, що причинами корупції в Україні у 2000-2019 роках були: закритість влади, низька правосвідомість та самоідентифікація населення з державою, відсутність відповідальності за корупційне правопорушення.

Закритість влади. 24 серпня 1991 року Актом проголошення незалежності України, ми розпочали свій шлях побудови державності. Нам дісталася перспективна багата ресурсами територія, бюрократичний досвід, політична роздробленість та вихований в соціалістичних умовах страху народ. Поки люди по інерції продовжували жити, як у Радянському Союзі, мафіозні клани вийшли з підпілля і нова влада почала формуватися під їх безпосереднім впливом та для захисту їх інтересів. У Радянському Союзі, закритість влади, не звітування нею перед народом, розкішне життя міжновладців було нормою, тому, коли так продовжилось і після проголошення Україною незалежності, ніхто не відреагував. Корупція процвітала, адже люди звикли до блату, вихід на когось, кому можна заплатити за вирішення питання вважалось ознакою поважності. Україні не пощастило з тим, що вона була багатою і великою. Мафіозні клани швидко проаналізували ситуацію, і зрозуміли, якщо підтримувати

роздробленість у державі і політичному житті, тримати людей у страхові перед безкарністю влади, за будь-які її діяння, то можна шляхом складних бюрократизованих процедур грабувати країну.

Так продовжувалося до 2014 року. Так би тривало і надалі, якби не побиття та силовий розгін спецпідрозділом “Беркут” студентів у ніч з 29 на 30 листопада 2013 року. За них вступилися батьки, а за тих їх батьки, і почалася хвиля “відкриття” або навіть викриття влади. Громадяни усвідомили, що так як вони делегують певну частину своїх свобод владі, вона зобов'язана звітувати перед ними. Громадянське суспільство зміцнило свої позиції на шляху відстоювання інтересів та справедливості для народу. І хоча наразі в Україні війна, а економічна ситуація складна, ми домоглися того, що влада стала більш відкритою, та при прийнятті рішень рахується з народом.

Низька правосвідомість та самоідентифікація населення з державою. Громадянами, які знають свої права та можуть їх відстоювати важче маніпулювати, особливо, якщо є розуміння, що не вони працюють на державу, а вона за їх же ресурси, працює на них. Однак, якщо влада створює складні бюрократичні механізми, не об'єднує, а ділить людей на східних і західних, задля відволікання уваги, то громадяни не втручаються у справи влади, навіть навпаки, намагаються стати частиною системи. Таких слухняних системних людей Україна отримала від Радянського Союзу, такими вони були до 2014 року.

До того ж глобальною проблемою в Україні є відсутність професіоналів. Працюючи на державній службі, стикнулася з тим, що державні службовці не хотіли щоб система роботи змінювалася та ставала ефективнішою, трималися за посади, ніколи нічого не вимагали у керівництва і дуже дивувалися, коли я відкрито говорила директору, що мене не влаштовує, чому це не ефективно і які зміни потрібно впровадити.

У мене не було страху втратити роботу, оскільки, об'єктивно оцінювала, що я є конкурентноздатною на ринку праці, з системним підходом до роботи на результат та бажанням вчитися щоб бути ефективною. Працівників, які мають свою позицію вміють грамотно відстоювати свої інтереси цінують, оскільки вони зможуть захистити й інтереси установи в якій вони працюють. Так само це працює й у державі. Допоки люди самі не будуть поважати себе, відстоювати свої інтереси, керівники, можновладці, правоохоронні органи будуть цим користуватися.

Наприкінці своєї роботи я зрозуміла чому державні службовці тримаються за свої посади, маючи низьку заробітну плату, на яку постійно жаліються. Вони не хочуть вдосконалюватися, відхиляють будь-які нові зміни та беруть хабарі, виправдовуючи це не цінуванням їх роботи.

Лі Куан Ю при розбудові Сінгапуру, велике значення приділяв освіті. Кемаль Ататюрк, при реформуванні Туреччини — самоідентифікації. У нас гостро стоять обидві ці проблеми. На жаль, в Україні наразі багато навчальних закладів корумповано, і з самоідентифікацією нас, як українців теж складно, оскільки саме через цей фактор розпочалася війна на сході, в українців виник сумнів, що вони українці.

Однак, на сьогоднішній день ми вже пройшли точку стагнації. В Україні стало сильне громадянське суспільство, яке не лише протестує, а й має реальний вплив на владу шляхом адвокаційного відстоювання прав та інтересів українців. Сподіватимемось та робитимемо все необхідне, щоб цю хвилю підтримували і поширювали й надалі.

Відсутність відповідальності за корупційні правопорушення. З огляду на те, що працівники правоохоронних органів також корумповані, оскільки є частиною системи, механізм, який повинен виконувати функцію запобігання або покарання за корупцію, не працює. А те, за що фактично не карають — дозволено, навіть якщо заборона прописана у законі. В Українських реаліях ефективність негласного правила “ділитися” працює краще.

Історична складова наявності корупції, полягає у тому, що після проголошення Україною незалежності, мафіозні клани швидше зметикували, ніж громадяни, і для захисту своїх інтересів, створили кругову, замкнену систему, з “маріонеток-можновладців” та “ручних” правоохоронців, що їх покривають. А люди, не розуміючи, як розірвати це замкнене коло, щоб домогтися реалізації свого законного права — платили.

Ситуація почала змінюватися після Революції Гідності. Звичайно, не можна сказати, що у 2015 році були здійснені реальні, націлені на результат кроки, щоб покарати винних за корупційні правопорушення або навіть розслідувати ці справи, однак створення спеціальних органів, прийняття законодавства, активна співпраця з міжнародними організаціями, розпочали роботу у цьому напрямі.

Політична воля президента, який прийшов до влади у 2019 році спрямована на притягнення винних у корупційних правопорушеннях до відповідальності боротьбі з корупцією та запобігання їй, що вселяє надію, що далі буде краще.

Використані джерела

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
2. Владимирский А. В. Великий Ататюрк. «Отец народа», «Человек Судьбы» / А. В. Владимирский. М. : Яуза : Эксмо, с. (Гении власти).
3. Ю, Ли Куан. Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965-2000): пер. с англ. Александра Боня/Ли Куан Ю. – 4-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 576 с.
4. Божок Г.Д. Історичні витоки корупції. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності. Збірник праць. – Херсон-Тернопіль, 2011. – С. 43.

23. АНАСТАСІЯ МИРОШНИЧЕНКО

Корупція як явище є одним з основних чинників, які стримують демократичний розвиток будь-якої держави та суспільства. Корупція в Україні має свою особливість, оскільки широко проявляється як на побутовому, так і на державному рівні. Довгий час корупція в країні мала яскраві ознаки мафіозної – багато посадовців усіх гілок влади були ставлениками олігархічних кланів, а вся їх діяльність була направлена на збагачення їхніх патронів та їх самих, а також на лобізм взаємних інтересів.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей⁴⁵. Розвиток корупції в державі відбувається в залежності від наявності сприятливих для цього умов, як у політичному, економічному, так і соціально-правовому плані. Корупційні процеси варто розглядати у розрізі певних часових періодів, і якщо мова йде про 2000 – 2019 роки, то корупція проявлялась наступним чином:

- **2000-2004 роки** – пережитки радянської корупції (використання однакових самих схем, фігурантами продовжуються бути ті самі «радянські» корупціонери, відсутність антикорупційного регулювання).
- **2005-2010 роки** – «демократизація» корупції (слабка політична воля, економічний спад та маскування шалених корупційних схем за європейським курсом держави та демократизацією суспільства).
- **2010-2014 роки** – «корупційний вибух» (шалена корупція у всіх сферах економіки та державна зрада президента).
- **2015-2019 роки** – активізація антикорупційних процесів (створення профільних органів, затвердження відповідної нормативно-правової бази, підвищення антикорупційної свідомості суспільства).

Варто зазначити, що не існує єдиних причин виникнення корупції, які б точно характеризували її розвиток у суспільстві. Досвід корупції у кожній країні унікальний, оскільки спричинюється особливими умовами, які складаються на той чи інший момент. Проте, безперечно, виділяють загальноприйняті категорії причин виникнення корупції, серед яких: політичні, економічні, соціально-правові причини та інші.

Політичні причини

⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

З огляду на особливості розвитку України, на мою думку, політичні чинники – є першочерговими причинами формування та розвитку корупції, зокрема:

- Нестабільність політичної влади та слабка політична воля у сфері протидії корупції;
- Непрозорість системи державного управління та прийняття рішень на всіх рівнях;
- Низький рівень правової культури суспільства;
- Жорстке нормативне регулювання держави (занадто активне втручання держави в економічну та соціальну сфери, що послаблює ринкові регуляторні механізми).

Говорячи про період 2000 – 2019 років, важливо пригадати, що за роки незалежності організація системи політичної влади в Україні пережила різні варіанти – президентсько-парламентська та парламентсько-президентська форми правління неодноразово змінювали одна одну⁴⁶. Тобто невизначеність з необхідною формою правління у державі породжує нестабільність, яка в свою чергу, створює сприятливі умови для маніпулювання, лобізму та корупції. Наразі в Конституції визначено, що Україна є парламентсько-президентською республікою, хоча фактично, першу роль відіграє саме Президент України.

Політична нестабільність також характеризується регулярними протестами, які організовуються опозицією та, частіше за все, направлені на прискорення процесів зміни влади. Безсумнівно, такі заходи негативно впливають на економіку та безпеку держави, а також є передумовами для розвитку корупції. Знаковими подіями у цьому плані є наступні:

- Кампанія протестів в Україні у 2000 – 2001 роках «Україна без Кучми»;
- «Помаранчева революція», пов'язана з масовими фальсифікаціями президентських виборів 2004 року;
- Кампанія протестів 2013 – 2014 років, які переросли в «Революцію гідності»⁴⁷.

Починаючи з 2014 року в Україні були запущені процеси протидії корупції, які безпосередньо повинні переформатувати процеси державного управління та нівелювати політичні передумови існування корупції в країні. Проте, важливо зазначити, що незважаючи на докладені зусилля, Україна не має Антикорупційної стратегії розвитку починаючи з 2018 року, оскільки не була не була прийнята. Це свідчить про відсутність політичної волі керівництва країни та спроможності у відповідальних інституцій ставити питання боротьби з корупцією на пріоритетне місце в політичному порядку денному.

Економічні причини

Не менш важливими передумовами корупції є економічні чинники, що передбачають:

- Нестабільність макроекономічної ситуації в країні;
- Нерозвиненість грошово-фінансової системи;
- Несприятливий інвестиційний клімат;
- Недосконалість процесів проведення тендерів та державних закупівель;
- Неефективна політика держави стосовно малого та середнього бізнесу.

Безперечно, це невичерпний список економічних факторів, які стримують розвиток держави і створюють сприятливі умови для корупції. Для розуміння стану справ українських організацій, як державного, так і приватного сектору, цікаво ознайомитись з результатами Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року⁴⁸. За результатами дослідження 2018 року, 48% українських організацій постраждали від випадків економічних злочинів та шахрайства протягом останніх двох років. Хабарництво та корупція залишається одним із основних видів економічних злочинів, негативний вплив яких зазнають українські організації – 73% респондентів відповіли, що їхні організації стали жертвами випадків хабарництва та корупції протягом останніх двох років.

Порівнюючи дані організацій стосовно випадків корупції з результатами громадян стає зрозумілим, що фізичні особи стикаються з корупцією значно частіше, тобто поняття

⁴⁶ <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/ukrayini-potribna-prezydentska-respublika/>

⁴⁷ <https://geomap.com.ua/uk-uh11/1096.html>

⁴⁸ <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/pwc-gecs-2018-ukr.pdf/>

побутової корупції в Україні має ширші масштаби⁴⁹. Зокрема, результати порівняльного аналізу національних досліджень 2007 – 2015 років свідчать про те, що 65,8% опитуваних були свідками/учасниками корупційних випадків як мінімум один раз на рік, при цьому майже 5% стають свідками/учасниками корупційних випадків щоденно. Таким чином, економічні передумови корупції тісно переплетені з соціальними та політичними і потребують комплексного перегляду.

Соціальні та правові причини

Соціально-правові причини корупції, як правило, напряду залежать від економічної та політичної ситуації в країні і формуються як сукупність соціальних і правових чинників, в тому числі передбачають:

- Недостатнє розуміння законів населенням, що дозволяє ним маніпулювати;
- Недостатня регулювання відповідальності за вчинення корупційних діянь;
- Відсутність морального бар'єру для припинення або відмови від корупційних дій.

Слід додати, що за умов ігнорування принципів верховенства права, законності, справедливості, гуманізму, де порушується рівновага співвідношення інтересів та потреб, як правило, виникають причини та умови, які безпосередньо не тільки сприяють, а навіть підштовхують до корупційної ймовірності.

Таким чином, корупція – явище, яке постійно існувало і продовжує існувати в Україні.

З огляду на вищевикладене, основними чинниками корупції є переоцінка цінностей у суспільстві та недостатньо ефективна діяльність керівництва держави, що провокують корупційну поведінку, легковажність, лабільність. Окремої уваги потребує один із соціально-психологічних чинників – це громадське ставлення до корупції. Сьогодні вагома частина громадян просто не уявляє будь-яку діяльність без корупційних дій (підкупу, відкату) і, отже, не чинить опору такій поведінці.

Антикорупційна діяльність, яка почала проводитись як державною, так і громадськими організаціями, так і суспільством, сприяє поступовому зменшенню рівня корупції⁵⁰. Проте, безперечно, подолання великих корупційних схем потребує часу, певної свободи дій, якісних розслідувань, оперативного виділення ресурсів, ефективного координаційного центру, нестандартного підходу для пошуку рішень. Ці компетенції, можливості та ресурси навряд чи в повному обсязі наявні в органах влади на сьогодні.

Отже, слід переглянути сам підхід до створення та реалізації антикорупційних програм і подолання галузевих корупційних схем, базуючись на глибокому розумінні причин корупції, її виникнення та попередження. Вважаю, що тільки змінюючи підхід на більш дієвий можна отримати ефективний результат у даній сфері.

24. ДІАНА ПЛАХТІЙ

Вдосконалюватись – означає змінюватись, а бути досконалим – означає змінюватись часто (Вінстон Черчилль).

Корупція в Україні, на жаль, залишається регресивним та системним явищем, попри намагання його повного викорінення під прицілом зовнішніх регуляторів. Після Революції Гідності і до сьогодні відбувається активне впровадження європейських стандартів у сфері боротьби з корупцією, проте, ця проблема настільки «закореніла», що для українських реалій потрібна адаптація запропонованих стратегій. Для того, щоб боротьба з корупцією була ефективною та результативною, потрібно глибоко проаналізувати причини її існування протягом такого тривалого часу. На мою думку, серед причин корупції в Україні, можна виділити наступні (в порядку спадання): **посткомуністичний період розвитку України; політичні; економічні; правові; соціально-психологічні.**

1) Посткомуністичний період становлення та розвитку України. Історично склалося, що після проголошення незалежності України, практично всі головні державні

⁴⁹ https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20ENG.pdf

⁵⁰ <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>

посади займали особи, які були чиновниками в період існування СРСР, а тому, як наслідок, перейнялася модель державного управління: авторитарність, перевага державної власності над приватною, бюрократизм, кумівство, спадковість державних посад. Період 2000-х років це також становлення української олігархії, незаконної приватизації державного майна. Тому, про реальні, а не декларативні реформи в сфері боротьби з корупцією не могло бути й мови.

2) Політичні причини. В цьому випадку мається на увазі організація та діяльність державних органів та політичних партій зокрема. Одним з найефективніших елементів в системі протидії корупції є політична воля. Проте, навіть після Революції Гідності справжнього бажання боротьби з корупцією не виявляв ні один з органів найвищих ешелонів державної влади. Якщо присутня політична воля до змін, то реформи в антикорупційній сфері діяли б не на папері, а в реальному житті. Відсутність політичної волі перш за все відображається у взаємовідносинах органів державної влади, політичних партій і як наслідок – в прийнятих нормативно-правових актах (затягування прийняття важливих для держави рішень, голосування за «потрібні» закони, «правки Лозового», «соєві поправки», дотації суб'єктам аграрного підприємництва та ін.)

3) Економічні причини. Низький рівень економіки держави завжди був полем для виникнення і розвитку злочинності, зокрема корупційної. До економічних причин виникнення корупції можна віднести зокрема: монополізація важливих секторів економіки; розвиток тіньового підприємництва і як наслідок корупційний взаємозв'язок державних органів і недобросовісних підприємців; ухилення від сплати податків суб'єктами великого підприємництва за допомогою офшорних зон; бюрократизація адміністративних процесів; створення корупційних схем у сфері публічних закупівель; непрозорість державних видатків; несприятливий інвестиційний клімат. Все це призводить до того, що в державному бюджеті не вистачає коштів на нормальне функціонування всіх важливих сфер життєдіяльності – недостатнє фінансування медицини, освіти, науки, культури, низькі заробітні плати, пенсії – відсутність середнього класу і як наслідок процвітання корупції.

4) Правові причини. Проаналізувавши норми антикорупційного законодавства, можна дійти висновку, що: норми антикорупційного законодавства містять неточності та прогалини, що дозволяє суб'єктам відповідальності за корупційні правопорушення підлаштовувати їх під себе, а також заважає нормальному розслідуванню та формуванню сталої судової практики; відсутність уніфікації дисциплінарної відповідальності та гармонізації адміністративної і кримінальної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; недосконало визначені повноваження органів, що створені для боротьби з корупцією, зокрема конкретно не визначена підслідність корупційних правопорушень, що заважає нормальному функціонуванню органів досудового розслідування та суду; багато повноважень контролюючих органів визначені лише матеріально без чітко встановленої процедури, що призводить до утворення «мертвих норм»; попри внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів – багато положень залишаються суперечливими.

Однак, на мою думку **економічні та правові причини є взаємопов'язаними** – вони доповнюють та виключають одна одну, адже, якщо ми маємо недосконале законодавство – це суттєво впливає на економічну ситуацію (наприклад, недоліки у митному та податковому законодавстві призводять до зменшення іноземного інвестування; з іншої сторони, якщо у державі низький рівень економіки, про яке впровадження якісних, зокрема антикорупційних реформ, може йти мова? (тут звичайно не обійтись без зовнішніх регуляторів)).

5) Соціально-психологічні. «Корупція, як духовна недуга» (Любомир Гузар). Поряд з регресивною роботою державних органів в сфері боротьби з корупцією, залежною від міжнародних траншів економікою, недосконалим законодавством, причиною корупції в Україні є слабке громадянське суспільство. Хоча, останнім часом суспільство активізувалося – створюються і активно функціонують громадські організації у сфері боротьби з корупцією, які за допомогою успішних адвокатських кампаній впливають на прийняття державних рішень, здійснюються незалежні журналістські розслідування, що допомагають розкрити чимало корупційних схем, організовується освітня та правопросвітницька антикорупційна

діяльність, утворюються громадські ради при органах державної влади. Проте, якщо оцінювати масштаби такої діяльності, то можна дійти висновку, що до активної громадської діяльності залучається лише невелика кількість населення, а якщо подивитись в загальному – маємо деформоване уявлення про корупцію, подвійні стандарти щодо її сприйняття (коли корупція на побутовому рівні вважається як щось традиційне, а на державному підлягає суспільному осуду) недовіра населення до правоохоронних та судових органів, правовий нігілізм. Загальне розчарування людей зросло також через те, що Революція Гідності, не принесла тих бажаних змін, за які боролися активісти. Серед соціально-психологічних причин можна виділити і реальне ставлення антикорупційних органів (та й в загальному державних органів) до теми боротьби з корупцією. Тут можна поставити риторичне питання, чи справді у своїй більшості посадові, службові особи, судді прагнуть боротися з корупцією?

Чому саме такий порядок причин? Посткомуністична спадщина породила модель державного управління і свідомість державних діячів, з яких розпочиналось становлення України, як незалежної держави: по суті, вони і знали, як законно і прозоро організовувати і здійснювати державне управління, що породило всі наступні причини. Без реальної політичної волі неможливе реформування будь-якої сфери, тим більше антикорупційної. Якщо в країні нестабільне економічне становище, то наскільки би хорошими не були закони, їх просто неможливо втілити в життя. Кумівство в організації державного управління, бюрократизація процесів, низькі заробітні плати, неточні закони, що дозволяють уникнути кримінальної відповідальності, халатність правоохоронних органів і суддів призводять до загального розчарування населення і їхнього небажання мобілізуватися для активної антикорупційної діяльності.

Наразі спостерігається «перезавантаження» влади, при чому всіх її гілок, що свідчить про те, що ми поступово позбуваємось найважливішого з елементів першої причини корупції – заангажованих радянщиною державних діячів. Крім того, нещодавно було прийнято ряд важливих антикорупційних законів та рішень, а політика нової влади націлена на заохочення і сприяння іноземному інвестуванню. Тому, я сподіваюсь, що всі ці чинники у своїй сукупності призведуть до **знищення не тільки причин корупції, а й самого її явища!**

**Джерелами цього есе є моє особисте розуміння причин корупції, що ґрунтується на власному сприйнятті цього явища, а також на проаналізованому лекційному матеріалі, отриманому в межах сертифікатної програми.*

25. ВІКТОРІЯ ХОМЕНКО

Українці вважають корупцію однією з найголовніших проблем у країні. Саме такого висновку дійшли представники Київського інституту соціології разом з представниками групи USAID ENGAGE у 2018 році. В опитуванні взяло участь понад 10 тисяч респондентів віком від 18 років зі всієї території України окрім окупованих територій та анексованого Криму⁵¹. Саме такі ціннісні орієнтації українців змушують задуматися над причинами корупції в Україні.

Насправді причин корупції в Україні велика кількість. Більшість українців вважає, що випадки корупції трапляються на вищому, тобто політичному рівні⁵². Метою цього есе буде спроба довести, що корупція в нашій країні має більш глибокий характер.

Корупція в Україні формувалася під впливом наступних факторів: корупція є невід’ємною частиною соціально-культурного життя українців. Відмінності на етнічно-культурному рівні послаблюють державу, підкріплюють політичні еліти і сприяють поширенню корупції як явища. Корупція також розглядалась політичними елітами як інструмент захисту власних інтересів, які власне (еліти) були захищені депутатським імунітетом від кримінального переслідування. Давайте ближче розглянемо вищезазначені явища.

Однією з особливостей корупції в Україні є те, що корупція – це не поодинокі явища, а ціла соціальна структура, яка глибоко вкорінена в суспільстві. Після здобуття

⁵¹ Ukrainisches Krisen-Medienzentrum. (2018). *Neue Analyse zur Korruption in der Ukraine* | UACRISIS.ORG. [online] Available at: <http://uacrisis.org/de/70319-blind-spots-don-t-know-corruption-ukraine> [Accessed 13 Nov. 2019].

⁵² Там само.

України своєї незалежності, пострадянські еліти використали економічну ситуацію в країні, а саме відсутність відкритої приватизації державного майна; а також зв'язки із владою та політичними партіями для розширення сфер свого впливу та контролю⁵³. Так виникли олігархічні кола, а згодом і клани (наприклад «Київська сімка» – члени партії СДПУ(о), велика фінансова промислова група Дніпропетровських олігархів та Донецький клан, який займався торговими операціями на великих підприємствах Донецької області). Саме такий економічний та політичний вплив використовувалися для створення зв'язків з членами уряду, співпраця з якими сприяла економічному, соціальному та політичному зиску.

Причиною корупції в Україні можуть також бути розбіжності у соціально-культурних менталітетах українців. Між Заходом та Сходом можна було до 2014 року провести чітку лінію розмежування в політичному, економічному та культурному плані цього слова. Представники західних областей вважали наближення до Заходу необхідною складовою економічного розвитку України, в той час як представники східних областей вбачали співпрацю з Росією ледь не головним фактором процвітання української економіки. Отже, можна стверджувати, що невизначеність у геополітичному плані породжувала корупцію, оскільки у певній мірі в українській політиці було протистояння між представниками західної та російської сфер впливу.

Ще однією з причин корупції була донедавна депутатська недоторканність. Це ключовий детермінант корупції в Україні. На мою думку, особи, які приймають рішення особливо схильні до корупційних діянь, оскільки вони звільнялися від відповідальності та підзвітності та їх депутатський імунітет міг бути знятий тільки відповідно до рішення парламенту. Недоторканність політиків не є визначальним фактором корупції, але в країні нестабільними політичними інститутами він може стати причиною підвищення рівня корупції.

За останні 18 років корупція в Україні досягла свого апогею. Можливими її причинами, на мою думку, стали впливи пострадянських політичних еліт, поява і розростання олігархічних кланів; політична культура та невизначеність геополітичного спрямування українського суспільства, а також прогалини в українському законодавстві по відношенню до депутатської недоторканності. Іноді здається, що антикорупційні програми створюються не для їх виконання, а для того, щоб показати населенню, що про нього піклуються або для того, щоб задовольнити умови Заходу і отримати від нього «похвалу» у вигляді фінансової допомоги.

Список джерел

ЦЕНТР РАЗУМКОВА (2009): Національна безпека і оборона. Київ: Центр Разумкова, С.14.

Sayo, Andras (2002): Clientism and Extortion: Corruption in Transition. In: KOTKIN, Stephen/SAJO, Andras (Hrsg.): Political corruption in transition. Budapest: Central European Univ. Press. 4.

Ukrainisches Krisen-Medienzentrum. (2018). *Neue Analyse zur Korruption in der Ukraine* | UACRISIS.ORG. [online] Available at: <http://uacrisis.org/de/70319-blind-spots-don-t-know-corruption-ukraine> [Accessed 13 Nov. 2019].

⁵³ Sayo, Andras (2002): Clientism and Extortion: Corruption in Transition. In: KOTKIN, Stephen/SAJO, Andras (Hrsg.): Political corruption in transition. Budapest: Central European Univ. Press. 4.